

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Кваліфікаційна робота
магістра
на тему **Психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю**
студентської молоді

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0118-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи

Т.В. Лютенко

Керівник д.пед.н., професор Локарева Г.В.

Рецензент к.пед.н., доцент Козич І.В.

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.психол.н., проф. Н.Ф. Шевченко

« ____ » _____ 2019 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Лютенко Тамарі Валеріївни

1. Тема роботи Психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді

керівник роботи Локарєва Галина Василівна, д.пед.н., професор

затверджені наказом ЗНУ від «30» травня 2019 року № 819-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз наукових джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) здійснити теоретичний аналіз сутності феномена життєвого стилю особистості та розробити його структурно-типологічну модель; обґрунтувати методологічний підхід та визначити психодіагностичний інструментарій дослідження; експериментально дослідити психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді; визначити загальні принципи психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю особистості студента та розробити методичні засоби оптимізації його розвитку в юнацькому віці.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
8 таблиць, 2 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Локарева Г.В., професор		
Розділ 1	Локарева Г.В., професор		
Розділ 2	Локарева Г.В., професор		
Розділ 3	Локарева Г.В., професор		
Висновки	Локарева Г.В., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2019 р.	Виконано
2	Написання 1-го розділу	березень-квітень 2019 р.	Виконано
3	Написання 2-го розділу	квітень-червень 2019 р.	Виконано
4	Написання 3-го розділу	вересень-листопад 2019 р.	Виконано
5	Написання висновків	листопад 2019 р.	Виконано
6	Проходження передзахисту	грудень 2019 р.	Виконано
7	Проходження нормоконтролю	грудень 2019 р.	Виконано

Студент _____ Т.В. Лютенко

Керівник роботи _____ Г.В. Локарева

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 94 сторінки, 8 таблиць, 2 рисунка, 86 джерел.

Об'єкт дослідження: життєвий стиль особистості.

Предмет дослідження: процес становлення життєвого стилю студентської молоді.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, класифікація, систематизація, порівняння, узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень з досліджуваної проблеми, структурний аналіз, методи теоретичного моделювання); емпіричні (порівняльний аналіз, експеримент, спостереження, анкетування, психодіагностичний метод, представлений стандартизованими методиками, індивідуальні та групові бесіди).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що апробований психодіагностичний комплекс методик для визначення типу життєвого стилю особистості юнацького віку, розроблені методичні шляхи оптимізації процесу становлення життєвого стилю особистості студента та методичні рекомендації стануть корисними практичним психологам психологічної служби у вищих навчальних закладах, батькам та кураторам вихованців у процесі психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю студентської молоді.

Ключові слова: ЖИТТЄВИЙ СТИЛЬ ОСОБИСТОСТІ, АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, ТИП ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ, ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ, САМОВИЗНАЧЕННЯ, ЮНАЦЬКИЙ ВІК, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	11
1.1. Життєвий стиль особистості як психологічна проблема.....	11
1.2. Особистість як суб'єкт життєвого стилю.....	23
1.3. Життєвий стиль в контексті самовизначення особистості в юнацькому віці.....	28
1.4. Структурно-типологічна модель життєвого стилю студента.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	45
2.1. Організація дослідження та психодіагностика становлення життєвого стилю особистості в юнацькому віці.....	45
2.2. Психологічна характеристика типології життєвих стилів студентів.....	49
2.3. Аналіз типів життєвих стилів та рівнів їх розвитку у студентів.....	66
2.4. Особистісна зрілість як психологічна умова розвитку життєвого стилю в процесі самовизначення особистості студента.....	71
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	75
3.1. Загальні принципи психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю студентської молоді.....	75
3.2. Методичні заходи оптимізації становлення життєвого стилю особистості в юнацькому віці.....	82
3.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації становлення життєвого стилю студентської молоді.....	87
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми. Найважливішим завданням освітньої політики України є формування та розвиток всебічно розвиненої, морально зрілої та соціально активної особистості. Його вирішення неможливе без урахування закономірностей взаємодії молодого людини з оточуючим світом, особливо в умовах сучасних соціальних змін, прагматизації життя, трансформації ціннісних орієнтацій, тенденції до спрощення життєвих цілей та планів молоді. Означені умови становлення особистості молодого людини актуалізують необхідність вивчення сутності, специфіки та особливостей формування стилю життя особистості студента як способу життєздійснення та реалізації смислу її життя.

Сучасний стан розвитку психологічної науки характеризується значним поширенням інтересу дослідників до стильової проблематики. Ця ситуація, з одного боку, може пояснюватись нагальною необхідністю вирішення реальних практичних проблем самопрояву особистості, форм її взаємодії з соціальним середовищем, а з іншого – розвитком самої психології, наявністю теоретико-методологічної бази і, звідси, її можливостями для плідного вивчення стильових проявів життєдіяльності особистості. Не зважаючи на широку сферу вивчення стильових явищ, детальний аналіз різноманітних компонентів стильової єдності людини, можна констатувати недостатній рівень теоретичного аналізу проблеми стилю життя особистості.

Водночас, дослідження стилю як психологічної проблеми знаходиться в широкому колі досліджень розвитку особистості, її життєвого шляху та життєтворчості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов, В. Панок, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, Т. Титаренко, В. Ямницький); розробки поняття суб'єкта життя (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, В. Татенко); розвитку уявлень про індивідуальність людини (В. Мерлін, Б. Теплов, В. Русалов). В останній час з'являються праці, що систематизують

емпіричні та теоретичні результати досліджень феноменології стильових проявів особистості (В. Дружинін, О. Лібін, Л. Сохань, В. Толочек, М. Холодна, І. Шкуратова).

У дослідженнях, присвячених стилю життя особистості особлива увага дослідників спрямована на аналіз структури, функцій стилю життя особистості (О. Донченко, В. Тихонович), представлені різноманітні варіанти типології стилю життя (О. Кронік, Ю. Швалб), розглянуто особливості формування стилю життя у межах соціалізації особистості (Т. Титаренко, Л. Сохань). Водночас, проблема формування стилю життя особистості студента досліджена недостатньо.

Для юнацького віку найбільш актуальними є завдання соціального і особистісного самовизначення, пошуку власних форм соціального ствердження, вибору власних способів життєдіяльності, становлення індивідуальності. У цей період формується характер, який визначає стиль ставлення до навколишніх умов і форму реагування, вчинки, характерну лінію поведінки (І. Бех, І. Булах, І. Кон, І. Мар'єнко, Р. Пасічняк, Л. Потапчук, Т. Титаренко). Тому для вивчення особливостей формування стилю життя особистості особливе значення має юнацький вік як найбільш сенситивний для даного процесу.

Не зважаючи на безперечність ідеї про розвиток особистості як суб'єкта життя, у межах представлених на даний час досліджень стиль життя залишається статичним утворенням. Особистісний розвиток людини здійснюється впродовж всього її життя і виражає безперервне формування, становлення та самотворення людини. Однак, подані в дослідженнях типології стилю життя особистості (О. Лібін, Ю. Швалб, В. Тихонович) не показують можливостей розвитку, переходу певного типу стилю життя від низьких рівнів розвитку до більш високих, від їх відносно простої до більш складної структури. Таким чином, виникла потреба виявлення сутності і специфіки формування стилю життя особистості у юнацькому віці.

Соціальна значущість окресленої проблеми та її недостатнє експериментальне вивчення зумовили вибір теми дослідження: «Психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді».

Об'єкт дослідження: життєвий стиль особистості.

Предмет дослідження: процес становлення життєвого стилю студентської молоді.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що життєвий стиль особистості як динамічне системне утворення, що детермінується активністю та спрямованістю особистості, є результатом життєвого, особистісного та професійного самовизначення особистості студента. Юнацький вік є сенситивним для становлення стилю життя, критерієм рівня розвитку якого виступає рівень особистісної зрілості студента як суб'єкта життя. Формуванню конструктивних і продуктивних типів стилю життя в юнацькому віці сприяє розробка шляхів і засобів оптимізації розвитку структурних компонентів стилю життя та особистісної зрілості в межах психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості студента.

Відповідно до поставленої мети нами були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності феномена життєвого стилю особистості та розробити його структурно-типологічну модель.
2. Обґрунтувати методологічний підхід та визначити психодіагностичний інструментарій дослідження.
3. Експериментально дослідити психолого-педагогічні аспекти становлення життєвого стилю студентської молоді.
4. Визначити загальні принципи психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю особистості студента та розробити методичні засоби оптимізації його розвитку в юнацькому віці.

Методи дослідження: Для досягнення мети, розв'язання поставлених у дослідженні завдань та перевірки гіпотези була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу теоретичних (аналіз, класифікація, систематизація, порівняння, узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень з досліджуваної проблеми, структурний аналіз, методи теоретичного моделювання) та емпіричних (порівняльний аналіз, експеримент, спостереження, анкетування, психодіагностичний метод, представлений стандартизованими методиками, індивідуальні та групові бесіди) методів.

Отримані у ході дослідження дані оброблялися методами математичної статистики з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням даних.

Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що:

- вперше на основі структурного аналізу розроблено модель життєвого стилю особистості студента, визначені його складові структурні компоненти – активність та спрямованість особистості; виявлені типи життєвого стилю особистості в юнацькому віці (а саме, пасивно-індивідуалістичний, ситуативно-індивідуалістичний, активно-індивідуалістичний, пасивно-колективістичний, ситуативно-колективістичний, активно-колективістичний, самоціннісно-практичний пасивний, самоціннісно-практичний ситуативний та самоціннісно-практичний активний) та експериментально досліджено їх психологічний зміст; проведено рівнево-типологічний аналіз їх розподілу серед студентської молоді та доведено, що особистісна зрілість є психологічною умовою становлення життєвого стилю з високим рівнем розвитку;

- розширено та доповнено наукові уявлення про специфіку становлення життєвого стилю особистості як складного динамічного феномену, високий рівень розвитку якого має стати результатом успішного особистісного та професійного самовизначення особистості студента;

- набуло подальшого розвитку знання сутності феномену життєвого стилю та конкретизовано положення про сенситивність юнацького віку для становлення життєвого стилю особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що апробований психодіагностичний комплекс методик для визначення типу життєвого стилю особистості юнацького віку, розроблені методичні шляхи оптимізації процесу становлення життєвого стилю особистості студента та методичні рекомендації стануть корисними практичним психологам психологічної служби у вищих навчальних закладах, батькам та кураторам вихованців у процесі психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю студентської молоді.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Життєвий стиль особистості як психологічна проблема

Завдання виховання морально-духовної зрілості особистості висуває на перший план формування, а точніше, створення умов для гармонійної, духовно й фізично розвинутої особистості, індивідуальності. У теоретичному аспекті вирішення цієї проблеми неможливе без урахування реальної, конкретної особистості, а не її абстрактних моделей. Ще у 80-х роках минулого століття Г.Оллпорт, підкреслюючи цілісність, перспективність та унікальність кожної людини, зазначив, що сучасна психологія «загубила особистість, якою ми знаємо її в повсякденному житті, і тому першочергова мета – врятувати й відновити особистість як психологічну даність» [51, с. 119]. Це зауваження класика повною мірою відноситься і до вітчизняної психології, де розбіжності між теорією та практикою найбільш очевидні.

Для практичного розв'язання проблеми велике значення має аналіз особливостей прояву життя особистості в різних сферах її життя та діяльності, аналіз вчинків людини, її ставлення до себе й до інших, дослідження чинників суспільної творчості особистості, ефективного вивчення яких реалізується через залучення до аналізу категорію стилю життя.

Не зважаючи на різноманітність підходів до визначення природи стильових явищ та широку сферу досліджень стильової проблематики (від «узагальнюючого» стилю життя, когнітивних стилів до стилів реагування на стрес), можна окреслити «загально родові» риси, притаманні всім напрямкам досліджень і найбільш характерні проблеми аналізу:

1) розпливчастість, туманність меж вихідного визначення поняття “стиль”, яке стало надто широко вживатись і на даний час у працях сучасних

дослідників співвідноситься чи не зо всіма проявами психіки. Це - наслідок ситуації, коли первісно непсихологічне поняття «стиль», опинившись у психологічному контексті, наскільки змінило своє значення, що стало суперечити його розумінню в повсякденному, звичайному розумінні. В.Н.Дружинін з цього приводу, зазначає, що стиль – це явище, яке набуває серед останніх досліджень кожного разу нового предметного змісту, наприклад близьке до понять: здібності, риса особистості, стратегія поведінки, - у залежності від контексту, який вживає дослідник, а можливо і від його індивідуального словника [58]. І якщо в цьому випадку спробувати дати характеристику цього терміна, то вона розшириться до рівня всієї психології;

2) стійка диспропорція між накопиченим емпіричним матеріалом та його теоретичним концептуальним осмислення, що виникла в західній та вітчизняній психології. Це стосується питань, коли мова йде про інтеграцію даних та гіпотез на основі цілісного уявлення про суть цього явища. «Більшість «нових відкриттів, - як висловився з цього приводу О.В. Лібін, - існують ніби самі по собі і їх надзвичайна оригінальність незабаром переходить у зовсім ненадзвичайну самотність» [58, с. 279];

3) відносно незалежний розвиток різних напрямів вивчення стилів; диференціювання різних підходів у середині кожного напрямку і накопичення внутрішніх протиріч; відсутність концепцій, узагальнюючих матеріал досліджень останніх років, навіть спроби синтезувати дослідження в цій галузі і уявити картину в цілому. Це пов'язано, у свою чергу, із труднощами виділення засад для побудови класифікацій та типологій стильових параметрів;

4) акцентування уваги дослідників на детермінації стилю із психологічними особливостями людини і незадовільне вирішення питання про її середовищну (діяльнісну) детермінацію;

5) більша вивченість проявів стилю, ніж його структурно-функціональна організація;

6) невизначеність питання «мінливості» стилю та ролі та значення впливу оточуючих людей на формування та функціонування стилю;

7) суперечливість думок з приводу співвідношення і зв'язку стилю і результату (тобто його прямої та зворотної детермінації) та понять «стиль» і «особистості», які досить часто ототожнюються в диференціально-психологічних дослідженнях.

Ці завдання можуть бути вирішені лише за умови адекватного визначення поняття «стиль», аналізу його функцій, природи та характерних ознак. При цьому розбіжність поглядів дослідників з усіх вихідних питань не є випадковою, бо вона відтворює неабиякі методологічні та методичні труднощі психологічної науки в поясненні поведінки і діяльності конкретної людини.

Це поняття вважається міждисциплінарним і належить до категоріального апарату філософії, соціології, психології, літературознавства та ін. Широка сфера застосування та багатозначність даної категорії характеризує сучасний етап розробки стильової проблематики як «пошуковий» у філософській та психолого-педагогічній науці.

Розробка стильової проблематики відбувалась з початку 20-х років ХХ століття як західними (А. Adler, 1927; G. Allport, 1937; Al. Gardaer, 1959; Al. Witkin, 1974; K. Jhomar, D. Chess, 1977; T. Lazarus, I. Folkman, 1984 та ін.), так і вітчизняними дослідниками (Л.В. Сохань, В.А. Тихонович, О.А. Донченко, О.В. Лібін, Б.А. Вяткін, Є.О. Климов, Л.Я. Дорфман, В.О. Толочек, І.П. Шкуратова, Е.Г. Злобіна, О.О. Кронік та ін.). На сьогодні в центрі уваги дослідників опинились різноманітні компоненти стильової єдності людини та стильові прояви життєдіяльності особистості. До вже знайомих понять (когнітивний стиль, індивідуальний стиль діяльності) приєдналися нові терміни: когнітивно-афективний та афективний стилі (Д. Вартел, Д. Ройс, 1986, Р. Поуел, 1983); стиль спілкування (Л.Я. Дорфман, 1989); індивідуальний емоційний стиль (Л.Я. Дорфман, 1992); стиль розвитку особистості (А.К. Карпова, 1988) та ін. Сфера досліджень стильових аспектів психічної діяльності людини поширюється від різноманітних стилів активності (різного рівня узгодження) до стилів реагування на стрес.

Широка сфера функціонування стилю як цілісної характеристики особистості, на думку О.В. Лібіна, зумовлена діями механізмів, що опосередковують взаємозв'язок параметрів різноманітних психологічних утворень. Специфіка їх взаємозв'язку здійснюється на різних рівнях організації особистості – від психофізіологічного до міжособистісного [48, с. 178]. Таким чином, різноманітність підходів до вивчення стильових проявів зумовлена складністю та багатозначністю вивчення мовного явища. Методологічні проблеми досліджень стилю життя ускладнюються й наявністю великої кількості визначень при специфічності та диференційованості цього поняття без будь-якої концептуальної єдності в його дослідженні.

Функціонування стилю життя між індивідуальністю та середовищем спричиняє деяку подвійність стильового явища та подвійну обумовленість його формування і функціонування: з одного боку, джерелом стильової унікальності є сама людина, з другого боку – стиль завжди виступає засобом будь-якої діяльності чи активності, що перетворює середовище. Одже, у дослідженнях стильової проблематики можливі два підходи – через дослідження індивідуальності людини та через аналіз її діяльності у процесі якої стиль сформувався. Перший підхід був реалізований у західній (і, передусім, в американській психології – А. Адлер, Г. Олпорт, А. Уткін та ін.). Другий підхід – характерний для вітчизняної психології, де людина виступала перш за все суб'єктом діяльності. Але в останні роки все більше проявляється тенденція зміщення акцентів при поясненні детермінації стилю від середовищних чинників до індивідуальності (В.А Толочек, 1992, І.П. Шкуратова, 1998).

Пояснення поняття «стиль» (гр. *stylos* – дротик для запису на воскових дощечках), на думку І.П. Шкуратової, необхідно з самого початку розглядати у взаємозв'язку з інструментальним оснащенням людини [77, с. 67]. Основні види тлумачень поняття «стиль» подаються у тлумачному словнику: 1) сукупність художніх засобів, характерних для творів мистецтва будь-якого художника, епохи чи нації; 2) система мовних засобів та ідей, характерних для того чи іншого літературного твору, жанру, автора чи літературного напрямку;

3) спосіб, манера словникового вираження міркувань; 4) характерна манера поведінки, метод діяльності, сукупність прийомів ябудь-якої праці [58, с. 98].

Аналіз досліджень в області стильової проблематики виявив, що поняття «стиль» завжди визначало: по-перше, індивідуальну; по-друге, цілісну систему самопрояву. До речі, А. Адлер був чи не єдиним дослідником, який зберіг і подовжив цю традицію вивчення стилю як цілісного феномена [5]. На даний час категорія «стиль» нагально потребує визначення в системі психологічних знань. Крім того, цей термін активно вживається у працях з психології понад сорок років, існують деякі історично сформовані тенденції в дослідженні стильових явищ, що дає змогу плідно використати досвід опрацювання цієї проблематики такими відомими дослідниками як А. Адлер, Г. Уіткін, Є.О. Климов, В.С. Мерлін, В.Н. Дружинін та ін.

Мета-параметри стилю людини, на думку О.В. Лібіна [58, с. 115], утворюють певну систему координат як для вивчення інструментальної складової індивідуальної поведінки і діяльності, так і для дослідження типологічних особливостей людей. Тобто всі виявлені дослідниками стильових явищ загальні інваріантні характеристики, які притаманні різноманітним специфічним стилям і функціонують на різних рівнях організації особистості, мають одну природу й споріднені механізми функціонування, що дає змогу виділити загальні характеристики, притаманні всім стильовим явищам, у тому числі й стилю життя особистості.

На сьогодні в науковій літературі стиль визначається як «характерна фізіогномічна єдність явищ людського життя та діяльності, типова форма його зовнішнього вияву» [57, с. 164]. До того ж, його найважливішою характеристикою є зв'язок із «виразом (свідомим чи неусвідомлюваним), самопроявом людини ззовні» [58, с. 264]. Т.М. Титаренко зазначила, що «найчастіше стилем називають форму, у якій виступає людина, образні прийоми чи способи типових проявів людського життя і діяльності», причому особистість у контексті стильового прояву проявляється у формі дій, вчинків, життєдіяльності в цілому [39, с. 188]. При цьому слід наголосити, що стиль – це

не людина (всупереч думці Г. Де Бюффона про тотожність особистості та її поведінки) і не сутність її індивідуально-своєрідного буття. Це, перш за все, спосіб прояву людини у світі і спосіб її взаємодії з навколишньою дійсністю. Розуміння стилю як формоутворюючого елементу цієї взаємодії має бути вихідним положенням у розробці методологічних та методичних підходів до вивчення стилю життя як психологічного феномену.

Поняття «стиль життя» було введене в науковий обіг М.Вебером, а згодом розроблялось А. Адлером, Т. Вебленом, У. Корнером.

Теорія А. Адлера визначила провідну методологію досліджень стилю життя в західній психології, яка базується на таких основних положеннях:

- 1) стиль життя відтворює собою прояв цілісності індивідуальності;
- 2) стиль життя пов'язаний з визначеною спрямованістю та системою цінностей особистості;
- 3) стиль життя виконує комплексну функцію, що допомагає індивідуальності найбільш ефективно пристосовуватись до вимог середовища.

Більш послідовне психологічне пояснення стилю висловив Г. Олпорт, який припустив, що деякі риси особистості можуть мати інструментальне значення, репрезентуючи стиль або експресію поведінки, але не обов'язково мають бути частиною базової особистісної структури. У цій концепції також ще не розмежуються формально-динамічні та змістовні складові індивідуальності. Стильові параметри ототожнюються рівною мірою як з функціональними компонентами сприйняття (точність, обсяг), так і з рисами характеру.

Починаючи з 50-х років ХХ століття, проблема стилю розглядалась з позиції психології особистості в контексті особливої інтегральної характеристики, що описує своєрідність поведінкового прояву людини. Г.Роршах, Е. Вартегг, Р. Клейн припускали, що певні формальні стильові ознаки, незалежно від їх походження, повинні проявлятися у найрізноманітніших діях суб'єкта.

Подальша розробка даної проблематики в західній психології привела до розуміння стилю життя як стратегічного вирішення на основі життєвих планів

індивіда, що дозволяють загальним сталевим особливостям проявлятися у формі патернів організації повсякденного життя (Д. Ройс, Є. Поуелл, 1983).

Проаналізувавши дослідження стильових феноменів у західній психології, А.Л. Кребер [37, с. 114], дійшов висновку, що, по-перше, стиль є чимось характерним, визначним, притаманним способу; по-друге, сутність та специфіка стильових явищ:

- 1) стосуються форми як протилежності субстанції, способу як протилежності змісту;
- 2) передбачають певну постійність (сталість) форм;
- 3) форми, які визначають стиль настільки пов'язані, що складають серії споріднених систем.

У контексті досліджень індивідуального стилю діяльності, стиль розглядався як індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, які свідомо чи випадково використовує людина з метою найкращого урівноважування своєї (типологічно зумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності. У дослідженнях В.М.Дружиніна [58, с. 281], стиль – це певна ознака, яка характеризує взаємодію особистості та ситуації. Це характеристика, яка виражається у формальних, структурних засобах опису і за своїм статусом відповідає поняттю психологічної властивості, психологічної риси, яка відображає прояв назовні деяких латентних особливостей особистості. Визначаючи місце стилю серед інших властивостей особистості, він зазначає, що розуміння стилю як продукту взаємодії глобальних особистісних тенденцій і ситуативних впливів дає змогу застосувати це поняття для характеристики нормальної взаємодії особистості та середовища. «Нормальна взаємодія» розуміється як адаптивна, тобто взаємодія між особистістю та середовищем здійснюється на оптимальному рівні, коли немає надмірного тиску середовища на особистість або навпаки (наприклад, у випадку вираженої психопатизації).

Крім того, необхідно звернути увагу на співвідношення понять стилю і особистості, оскільки вони досить часто ототожнюються в диференціально-

психологічних дослідженнях. На нашу ж думку, стильові характеристики особистості, а стиль життя особливо, визначають індивідуально-психологічні форми психічної активності людини. Істинна особистість знаходить себе в постійному розширенні сфери своєї активності, перетворення себе, інших людей та оточуючого середовища.

Основним механізмом стилютворення є вибір, у наслідок якого особистість прагне знайти найбільш адекватні засоби для самовираження. Цей вибір обумовлений не тільки системою відношень і світоглядом людини, на цей процес доволі вагомий вплив мають соціально-історичні умови конкретної епохи. Стиль життя, у контексті сучасних досліджень, розуміється як вільно обрані особистістю форми поведінки, протиставлені однозначно зумовленій соціальній поведінці, діяльності, тобто всупереч способу життя, який перш за все характеризується соціально-історичною детермінацією форм та засобів поведінки. Це, як підкреслює І.Д. Бех, - процес і результат свідомого вибору особистістю тієї чи іншої можливості з-посеред їх сукупності, а саме, «процес індивідуального творення умов і способів життєдіяльності, а зрештою, і засіб власного самоствердження і само здійснення» [39, с. 63].

Таким чином, поняття стилю життя відтворює активну, спонукальну, діяльну сторону життя людини. Воно фіксує ту сторону життєдіяльності особистості, яка є результатом її волевиявлення, того аспекту поведінки, який розкриває риси характеру особистості. У ньому фіксується певний рівень свободи особистості при виборі способу своєї життєдіяльності. Кожен окремих індивід є носієм і виразником соціально-типових відношень (економічних, політичних, ідеологічних, моральних, соціально-психологічних та ін.) суспільства, до якого він належить, але тільки в тій мірі, у якій він їх засвоїв.

В основі стильового феномена, на думку О.В. Лібіна [58, с. 26], лежить механізм, який дозволяє людині приводити себе у відповідність з вимогами зовнішнього середовища. Однією з провідних характеристик стилю є її інтегративність, до того ж інтегративна функція характеризує індивідуальність

взагалі. Таким чином, стиль характеризує інтеграцію зовнішніх та внутрішніх умов.

Крім того, треба звернути увагу ще на один момент, який з самого початку досліджень стильової проблематики був закладений А.Адлером. У понятті «стиль» він наголошував на його зв'язок з сенсом життя людини і структурою її ціннісних орієнтацій, а також структурою мотивації. Кожна людина – це не просто якась система, яка відповідає на зовнішні впливи, це цілеспрямована телеологічна цілісність. Самі стилі здебільшого обумовлені тими особистісними властивостями, ціннісними орієнтаціями, мотивами, які для цієї людини характерні. І.П.Шкуратова у цьому контексті виділяє такі пари: стиль життя – сенс життя, стиль діяльності – підструктура спрямованості, стиль спілкування – внутрішня та зовнішня мотивація [58, с. 26]. Вона також наголошує, що вивчення стилю життя без урахування мотиваційної сфери неефективне.

Завдяки тому, що у стилі життя набуває свого вияву сама людина та її індивідуальність, елементи стилю життя повинні характеризуватись певними рисами, таким, як відносна стійкість, сутнісна наповненість, значущість.

Узагальнюючи основні положення фахівців, які підтримують ідею стильової сфери як цілісного утворення, В.С. Черненко виділив такі принципи стильової організації [70]:

1. Принцип ієрархічності передбачає, що, по-перше, стилі індивідуальності виявляються на різних рівнях (когнітивному, моторному, інтелектуальному та ін.), по-друге (О. В. Лібін, 1993, 1998), стильові ознаки на кожному рівні утворюють усталені сукупності характеристик.

2. Принцип інваріантності передбачає, що на всіх рівнях системи інтеграл системоутворюючих компонентів має бути подано як єдиний результат (О. Б. Золотов, 1982; І. М. Палей, В. С. Магун, 1978).

3. Принцип стильової єдності передбачає, що на різних рівнях взаємодії з оточуючим середовищем людина схильна до певних ситуацій, засобів і способів досягнення мети (О. Р. Злобіна, 1982).

4. Принцип транситуативності (надситуативності) проголошує, що певні стильові особливості виявляються в різноманітних ситуаціях.

Конкретизація цих принципів передбачає передусім визначення функції стилю життя особистості, до яких відносяться компенсаторна, адаптивна, диференційна, узагальнююча, формоутворююча, системоутворююча, інтегративна.

Поняття “стиль життя” виконує диференційну, виділяючи варіативне у способі життя, і одночасно узагальнювальну функції. По-перше, це узагальнення стосується групи з певної кількістю осіб, які однаково поводять себе, використовують загальні, єдині способи життєдіяльності. Стиль життя – це не одиничне явище, а поширені, масові способи та форми поведінки. Тут необхідно звернути увагу на тотожність понять «стиль життя особистості» та «стиль життя індивідуальності» чи «індивідуальний стиль життя». В.О.Тихонович вважає індивідуальний стиль життя єдністю загальних, стійких, особливих та унікальних способів, форм, манер життєдіяльності даної конкретної індивідуальності [57, с. 67]. Б.Д. Муратов дає більш конкретне визначення: Індивідуальний стиль життя є особливим способом сприйняття та уявлення зовнішнього світу; окремому індивідуові притаманна особлива манера дії, вчинків та поведінки у зв'язку з своєрідними властивостями нервової системи, темпераменту, найближчих умов та обставин його життя. Індивідуальний стиль життєдіяльності формується на основі процесу відтворення як переживання й розуміння свого ставлення до суспільного і природного буття та процесу відтворення соціальних і біологічних особливостей матеріальної суспільно значущої діяльності [57, с. 93]. Стиль життя особистості пояснюється як індивідуально засвоєний та обраний спосіб поведінки, спілкування, діяльності, типовий для визначеної категорії осіб.

По-друге, стиль життя є узагальненням ще й тому, що він відтворює не деяку окрему сторону життєдіяльності особистості, не один з видів її діяльності, а особливості способу життєдіяльності в цілому.

По-третє, категорія стиль життя фіксує не одиничний, випадковий спосіб чи форму життєдіяльності, а відтворює стійкі, повторювані особливості способу життєдіяльності особистості впродовж певного відрізка часу. Якими б не були значними, особливими тимчасові прояви особистості, вони, на думку В.О. Тихоновича, не характеризують стиль її життя, оскільки він відтворює інваріантні, стійкі способи поведінки, постійну манеру поводитись, особливий поведінковий почерк особистості. Безперечно, що з часом відбувається еволюція життєвого стилю особистості. Однак ці зміни є процесом перетворення єдиного, цілісного.

Умовою існування стилю життя особистості завжди виступає можливість вибору. У межах єдиного способу життя особистість має можливість вибору форм та засобів своєї поведінки. Стиль життя – відтворення способу діяльності, можливого в межах певної соціальної групи на основі реалізації внутрішньої єдності, власного розуміння особистістю відповідальності у процесі досягнення життєвої мети й реалізації обраного нею життєвого шляху.

Ця особливість найяскравіше виявляє різницю між подібними поняттями стилю та способу життя.

Стиль життя, у контексті сучасних досліджень, розуміється як вільно обрані особистістю форми поведінки, які протиставлені однозначно обумовленій соціальній поведінці, діяльності, тобто всупереч способу життя, який перш за все характеризується соціально-історичною детермінацією форм та засобів поведінки.

Стиль життя відтворює поведінку особистості так би мовити зсередини, з точки зору її внутрішніх спонукань, мотивів, прагнень, мети. Стиль життя є способом реалізації соціальних можливостей, з урахуванням індивідуальних характеристик особистості. Будь-яка система соціальних детермінант та соціального контролю залишає для особистості певну міру її автономії, незалежну сферу її внутрішнього світу. Завдяки саме самосвідомості, вольовим якостям, особистість вибирає лінію своєї поведінки.

Тобто стиль життя забезпечує варіативність життєдіяльність людей у суспільстві, визначає вплив на життєдіяльність соціальних регуляторів, соціально-нормативного способу життя та характеризує міру свободи у виборі індивідуально-своєрідної системи стійких засобів, форм та змісту соціальної поведінки.

Основними специфічними ознаками стилю життя є:

1) цілісна структура, яка опосередкована детермінацією життєдіяльності, зовнішніми та внутрішніми чинниками,

2) його співвідношення з цілісною життєдіяльністю та її особистісними й соціальними регуляторами, що практично не враховує темпераментальні та інші індивідуальні; а також екологічні передумови діяльності,

3) існування особливого стержня, на який ніби нанизуються різноманіття життєвих проявів, утворює єдність, гармонію, впізнання людини у всіх її вчинках, діях, ситуаціях, що надає буттю людини особливого характеру.

Стиль життя – це індивідуально-своєрідна цілісна система стійких засобів та форм опосередкування особистості до об'єктивних умов життєдіяльності, яка формується на основі потреб та здібностей і проявляється у процесі реалізації життєвої мети та планів особистості; це структура, що 1) забезпечує варіативність життєдіяльність людей у суспільстві, 2) визначає вплив на життєдіяльність соціальних регуляторів, соціально-нормативного способу життя, 3) характеризує міру свободи у виборі змісту та форм соціальної поведінки і виступає як форма самопрояву, самоутвердження і самореалізації особистості.

Таким чином, стиль життя розглядається в дослідженні як особливий індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху, сукупність моделей поведінки, що фіксують усталено відтворювані риси, манери, нахили, тобто спосіб, яким людина як суб'єкт здійснює своє життя.

1.2. Особистість як суб'єкт життєвого стилю

Вивчення стилю життя як психологічної проблеми, особливо в аспекті його становлення, неминуче ставить питання співвідношення цього феномену з його носієм, функцією якого він є. Інакше кажучи, яка з категорій – особистість, індивідуальність, суб'єкт – дозволяє точно і повно розкрити психологічний зміст стилю життя, на якому рівні узагальнення має бути розглянута людина, щоб реалізовувати стиль життя.

Вирішення даної проблеми припускає дослідження інтегральної інстанції психічного відбиття і регуляції, що координує й інтегрує розрізнені психічні функції, що розподіляє ресурси психічної регуляції, розставляє пріоритети в активності, тобто такої категорії, яка б була коректною при вивченні стилю життя як способу взаємодії зі світом.

При аналізі проблеми формування стилю життя особистість розглядається нами передусім як суб'єкт, тобто носій предметно-практичної діяльності та пізнання, джерело активності, спрямованої на об'єкт.

Особистість студента відзначається «творчою самодіяльністю» (С.Л.Рубінштейн), прагненням до відповідальності (М.В. Савчин), зорієнтованістю на здобуття статусу самостійної дорослої людини, здійсненням усвідомлюваних життєво важливих виборів власного життєвого шляху, активним прагненням до самовизначення та самореалізації.

Суб'єктність особистості у цей віковий період проявляється, за В.О.Татенком, в здатності до:

- «цілепокладання» свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу;
- «вибору», «знаходження», «продукування» психологічних засобів, необхідних для досягнення поставлених цілей;
- «прийняття рішень» з приводу того, коли і за яких умов поставлена мета може бути оптимально досягнута вибраними засобами;
- виконання прийнятих рішень;

- «оцінки» результатів виконання, аналізу причин успіху-неуспіху;
- «накопичення» індивідуального досвіду, «фіксації» результатів і способів розвитку своїх суб'єктних якостей [38].

На нашу думку, психологічний зміст категорії «суб'єкт» найбільш точно відтворює визначені вимоги, і має бути застосований до емпіричного та теоретичного дослідження становлення стилю життя особистості в підлітковому і юнацькому віці.

На даний час у психологічних дослідженнях (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, А.В. Петровський, К.О. Абульханова-Славська, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Л.В. Сохань та ін.) розроблені і плідно використовуються поняття «суб'єкт діяльності», «суб'єкт активності», «суб'єкт життя», «життєвого шляху», які відтворюють різні напрями, рівні узагальнення дослідження психологічних феноменів. У площини вивчення стильової проблематики категорія суб'єкта завжди існувала апіорі, адже неможливо розглядати стиль, як самопрояв індивідуально-психологічної активності, результат вільного і відповідального вибору поза суб'єктністю. Але, не зважаючи на традиційне розуміння особистості як суб'єкта в концепціях стильової сфери особистості, життєвого шляху, життєтворчості, поняття суб'єкта стилю життя не знайшло детального висвітлення в роботах дослідників.

Специфіка людського життя зумовлена його розгортанням у суспільстві. Отже, життя людини – це розгорнутий процес її практичної взаємодії зі світом природи і з суспільством. Найбільш узагальненою змістовною абстракцією, основним поняттям, що характеризує людське життя, відтворює єдність прояву людини в різних видах її активності, є життєдіяльність особистості. Поняття життєдіяльність особистості – це організація процесу життя на основі соціальних форм і способів діяльності, спілкування, поведінки, це відтворення особою свого життя включенням його в соціальні процеси, це цілісний феномен, що має свою структуру, а саме: ієрархію різних видів активності та певний характер співвідношення між ними.

Найбільш фундаментально-психологічною категорією, що відтворює життєдіяльність особистості є категорія життєвого шляху особистості, що в сучасній психології (С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, Т.М. Титаренко, Л.В. Сохань та ін.) розглядається як складний суперечливий психосоціальний феномен, у якому пов'язані лінії онтогенетичного, психічного та соціального розвитку людини.

Специфіку життєвого шляху особистості, умови й обставини її формування як особистості, особливості індивідуальних рис характеру, своєрідність індивідуальності, мотиваційної та емоційно-вольової сфери найяскравіше виражає стиль життя особистості.

Стиль життя розглядається як особливий індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху та спосіб, за допомогою якого особистість здійснює своє життя, спосіб прояву людини у світі і спосіб нашої взаємодії з оточуючою дійсністю. Причому стиль життя особистості юнацького віку розглядається в дослідженні як формоутворюючий елемент цієї взаємодії. До того ж, його найважливішою характеристикою є його зв'язок з «виразом (свідомим чи неусвідомлюваним) самопрояву людини ззовні» [39, с. 264]. Т.М. Титаренко зазначила, що «найчастіше стилем називають форму, у якій виступає людина, образні прийоми чи способи типових проявів людського життя і діяльності», причому особистість у контексті стильового прояву відтворюється у формі дій, вчинків, життєдіяльності в цілому [39, с. 188].

Життя особистості в єдності об'єктивних умов і суб'єктивних прагнень людини розкривається у проблемі життєвого шляху, з точки ж зору її активного, творчого суб'єктного розгляду воно виступає як процес творення життя особистістю, тобто творення себе, свого власного життя, виявляючи особистість, її світогляд, систему ставлень людини до себе та навколишнього світу. Таким чином, при вивченні стилю життя особистості життєдіяльність, життєвий шлях особистості розглядається нами як процес життєтворчості.

Життєтворчість передбачає певний рівень сформованості особистості, такий етап її розвитку, на якому можливий усвідомлений, самостійний і відповідальний вибір, прийняття рішень, цілеспрямованість досягнення головної мети, реалізації життєвих планів, самоствердження, свідома самореалізація. Тобто, такий рівень розвитку, самовизначення особистості, коли вона виступає як суб'єкт, суб'єкт свого життя, власного життєвого шляху, і, врешті, (як його форми і способу) як суб'єкт стилю життя.

С.Л. Рубинштейн передбачив і накреслив перспективну лінію розвитку категорії суб'єкта в психології [41]. У принципі творчій самодіяльності втілений важливий аспект розвитку суб'єкта і його діяльності, а саме можливість формування суб'єкта в діяльності, зворотний вплив, який надає діяльність на внутрішні умови. «Суб'єкт у своїх діях, у актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється, він у них твориться і визначається» [41, с. 106]. Внутрішні умови розглядаються як причини, що породжують, генерують активність індивіда, яка розкривається в зовнішніх умовах. «При цьому, суворо кажучи, внутрішні умови виступають як причини (проблема саморозвитку, саморуху, рушійні сили розвитку, джерела розвитку знаходяться в самому процесі розвитку як його внутрішні причини, а зовнішні причини виступають як умови, як обставини» [41, с. 290].

К.О. Абульханова-Славська запропонувала теоретичний підхід, за яким теоретична концепція суб'єкта повинна виходити з двох положень. По-перше, поняття суб'єкта – це специфічний спосіб організації, де організація виступає як якісна визначеність, специфічно цілісна система [2, с. 4]. Організація притаманна і біологічним, і багатьом іншим системам. Біологічні способи організації об'єктивні і не можуть бути змінені, їх удосконалення пов'язане з тривалими періодами еволюції. Але людина як суб'єкт володіє унікальною здібністю змінювати об'єкт або здійснювати різноманітні способи її організації по відношенню до об'єктивно існуючих. Людина суб'єктивна в тому значенні, що володіє здібністю змінювати об'єктивний стан речей не тільки у власному житті, не тільки в соціальній організації, але й навіть в галузі біології (генна

інженерія) [4, с. 41]. З теоретичною категорією суб'єкта пов'язане уявлення про деякий континуум, простір, який утворений двома, а не одним полюсами – від реального, наявного, інколи зовсім неоптимального до ідеального, оптимального способу організації. І активність суб'єкта функціонує саме в цьому просторі – від наявного способу організації – до ідеального.

Друга характерна особливість суб'єкта полягає в тому, що його сутність пов'язана не тільки з гармонією, упорядкованістю, цілісністю, але і з вирішенням суперечностей. Суб'єкт, за визначенням С.Л. Рубінштейна, являє собою певну специфічну систему – об'єктивну реальність [4]. Активність суб'єкта пов'язана і проявляється в постійному вирішенні суперечностей між тією складною живою системою, яку представляє він сам, включаючи його мету, мотиви (на рівні особистості), домагання і навіть структури його організму (індивідуальний рівень) та об'єктивними (соціальними, технічними) системами. Потреби, як стимул діяльності суб'єкта, ніколи повністю не задовольняються соціумом. Суб'єкт проявляє активність не тому, що потреби рухають його активність, а тому що він вирішує суперечності між своїми потребами і можливостями, умовами їх задоволення. Загально відома психологічна закономірність, що рівень задоволення потреб підвищує рівень прагнень особистості.

При вирішенні цього протиріччя суб'єкт і виробляє певний спосіб організації своєї діяльності. Система організації самого суб'єкта представлена не тільки внутрішніми умовами, цінностями, метою, установками, внутрішнім світом. Вона включає і його природну організацію, і його індивідуальну організацію, що припускає можливість як певних якостей, так і деяких обмежень, які притаманні кожному індивідові (наприклад, особливості сили та інтенсивності нервових процесів, швидка втомлюваність, слабка воля тощо). Таким чином, суб'єкт вимушений вирішувати завдання приведення у відповідність (звісно у відносних межах) своїх можливостей і обмежень з вимогами та умовами діяльності (життя). Він здійснює це в порядку вирішення суперечностей між своєю системою організації і системою організації

життєдіяльності. Суб'єкт вирішує це основне протиріччя, яке в кожній сфері (учінні, спілкування, приватному житті) складається з численних реальних протиріч, які у свою чергу, мають доволі конкретний характер. Цей вибір обумовлений не тільки системою ставлень і світоглядом молодого людини. Те, яку мету вона ставить перед собою у процесі вирішення основних життєвих завдань і які способи їх досягнення вона використовує, визначає стиль її життя – єдину лінію активності, яка пронизує всю життєдіяльність людини і закладає фундамент формування її життєвого шляху. Тому юнацький вік є надзвичайно важливим для формування молодого людини як суб'єкта власного життя і, зрештою, формування стилю життя.

Таким чином, поняття суб'єкт стилю життя відображає активну, спонукальну, діяльну сторону життя людини в процесі її дорослішання. Воно фіксує ту сторону життєдіяльності підрастаючої особистості, яка є результатом її волевиявлення, передбачає певний рівень свободи при виборі способу своєї життєдіяльності. Розуміння особистості студента як суб'єкта стилю життя підкреслює активний спосіб її існування, творчий характер ставлення особистості до свого життєвого шляху, коли індивідуальне життя як об'єктивний процес має бути втіленням сутнісних сил особистості та предметом довільної особистісної активності. Це процес і результат свідомого вибору юнаків і дівчат тієї чи іншої можливості з-посеред їх сукупності, процес індивідуального творення умов і способів життєдіяльності, а зрештою, і спосіб власного самоствердження і самоздійснення.

1.3. Життєвий стиль в контексті самовизначення особистості в юнацькому віці

Останнім часом, головною теоретико-методологічною основою аналізу як окремих специфічних стилів (І.П. Шкуратова, Д.О. Леонт'єв, Л.Н. Собч'єк, В.Н. Дружинін, В.О. Толочек, О.О. Кронік, Л.Д. Сохань та ін.), так і побудови

цілісних концепцій стилю (Є.О. Климов, В.С. Мерлін, О.В. Лібін) та й взагалі при дослідженні об'єктів складної природи, є системний підхід як певна методологічна орієнтація їх вивчення. Отже, стиль життя в контексті сучасних уявлень – це індивідуально-своєрідна цілісна, здатна до розвитку система стійких засобів та форм опосередкування особистості до об'єктивних умов життєдіяльності, яка формується на основі потреб та здібностей і проявляється у процесі реалізації життєвої мети та планів особистості.

Як і кожна система, стиль життя зберігає цілісність форм у межах кожного типу, але це не заперечує можливість його розвитку як прояву розвитку особистості. Це припущення підтверджує і думка Т.М. Титаренко, яка, визначаючи стиль як стійку сукупність типових для людини рис, що часто зустрічаються та повторюються, зазначає, що природно, стиль не є незмінним, він формується, у тому числі і самим суб'єктом [61, с. 189].

У контексті життєвого шляху, і стилю життя зокрема, особистість виступає як суб'єкт власного життя, у ході якого здійснюється регуляція життєвого процесу та формування стійкої й, одночасно, пластичної структури особистості. Тобто, включаючись у соціальні процеси, особистість тим самим змінює й обставини життя. Беручи участь у них, вона разом з тим активно визначає і розвиває «вектор» власного життя. Як правило, протягом життя людина зберігає основне ядро своїх особистих якостей, але й воно може трансформуватись в умовах особистісної кризи, невідповідністю між рівнем прагнень і рівнем здобутків. Результатом виходу з кризи може стати і деградація особистості, і певно, якісно новий, вищий рівень розвитку, коли на зміну пасивному, інфантильному стилеві життя приходить діяльний, ініціативний. Але для цього людині необхідно подолати саму себе, надати своєму життю нового смислу. І якщо заперечувати можливість розвитку стилю життя, - тим самим, заперечувати можливість розвитку особистості, суб'єкта.

Оскільки стиль життя являє собою результат соціопсихічного розвитку людини в цілому, то, таким чином, можна говорити про різні етапи та рівні розвитку стилю життя особистості студента. Формування життєвого стилю

особистості характеризує змінюваність стилю, зокрема його розвиток, безперервний перехід якості, що відповідає одному (нижчому) рівневі, в інше, тобто в якість, що відповідає вищому рівневі способу організації життєдіяльності особистості.

О.А. Донченко характеризує стиль життя як вираз цілісної властивості особистості, яка закономірно проявляється в різноманітних видах діяльності, вчинках, виборах [57, с. 56]. За умови постійного і систематичного прояву цієї властивості з'являється можливість говорити про єдиний, сформований стиль життя. У такому випадку він виражає більш-менш сформовані елементи у структурі особистості. Ці елементи (компоненти) стилю життя проходять певний шлях свого розвитку, скоріше ніж досягнуть статусу «стилеутворюючих», і повинні наповнитись глибоким особистісним сенсом.

Стильові особливості діяльності й поведінки можуть виявлятися і виявляються вже на етапі первинної соціалізації індивіда (дитинство, підлітковий вік) начебто мимоволі, латентно, вони ще не сформовані як усталена цілісна характеристика особистості і не перетворились на об'єкт її оцінки (самооцінки), тим більше не стали ще цінністю індивідуальної свідомості і об'єктом саморегулювання. У подібних ситуаціях більш слушно говорити про риси характеру (він формується дуже рано), які накладаються на різні способи діяльності, про масштаби і зміст життєвого досвіду, навичок і умінь, ніж про власне стиль життя. На етапі первинної соціалізації відбувається процес поступового формування особистісних характеристик індивіда, який завершується становленням самосвідомості як найвищого особистісного утворення, власного «Я». Специфіка цього етапу життєвого циклу полягає в тому, що індивідові доводиться мати справу з репродуктивними формами діяльності (нетворчими), які дозволяють поступово включитись у систему суспільних відносин, набути (у процесі навчання) необхідний (хоча поки незначний) соціальний досвід, навички внутрішньо групового життя, оволодіти засобами спілкування тощо. Індивідуальні стильові особливості діяльності спорадично виникають уже на цьому етапі, однак вони перебувають у

зародковому стані, нестійкі і зазнають значного впливу механізмів наслідування, копіювання, запозичення.

Наявність цілісного, послідовно-гармонійного стилю життя — вияв високорозвинених особистісних можливостей індивіда. Стиль життя, таким чином, у розвинутому вигляді передбачає виражену індивідуальність, належний рівень самооцінки, сформовану потребу у власному стилі життя, що можливо за умови успішного особистісного та професійного самовизначення особистості старшого підліткового та юнацького віку.

С.Л. Рубінштейн, вперше звернувшись до проблеми самовизначення, розглядав даний психологічний феномен у контексті умов, що детермінують життєдіяльність особистості. Виходячи із запропонованого С.Л.Рубінштейном принципу, зовнішні причини діють через внутрішні умови [40, с. 359], самовизначення трактується як самодетермінація, на відміну від зовнішньої детермінації. Вченим підкреслюється активний, свідомий характер людського існування й життєдіяльності, роль суб'єкта в керуванні своїм життям: специфіка людського існування полягає у способі співвіднесення самовизначення і визначеності іншим (умовами, обставинами) [41, с. 260]. Тобто самовизначення, за С.Л. Рубінштейном, виступає як детермінація людиною свого життєвого шляху внутрішніми джерелами, суб'єктним началом особистості.

К.О.Абульханова-Славська у своїх роботах продовжила утвердження ідей С.Л. Рубінштейна щодо розуміння проблем самовизначення [2; 3; 4]. Самовизначення в її роботах також розглядається як самодетермінація, пов'язана з активною життєвою позицією, усвідомленням свого місця у світі, побудовою та втіленням життєвих стратегій. З цієї точки зору самовизначення виступає механізмом соціального обумовлення поведінки індивіда і відтворює взаємодію суспільства та особистості, адже «зовнішні умови» – це, насамперед, соціум. К.О.Абульханова-Славська вважає, що спосіб самовизначення особистості в житті, узагальнений на основі її життєвих цінностей і такий, що відповідає її основним потребам, можна назвати життєвою позицією .., яка стає

потенціалом її розвитку, сукупністю її об'єктивних і суб'єктивних можливостей [2, с. 44]. Автор наголошує на тому, що життєва позиція – це не тільки ставлення до світу, але й способи взаємодії з оточуючими людьми та дійсністю (ставлення, які реалізуються, визначаючи хід подальшого життя). Ставлення є системою цінностей, ідеалів, смислів. Отже, самовизначення, за К.О. Абульхановою-Славською, має ціннісно-смыслову природу. Зайнявши певну позицію, людина усвідомлює свої можливості, чесноти і недоліки, передбачає своє майбутнє, прагне до самовдосконалення шляхом спілкування з іншими людьми та власної активності. Особистість виступає суб'єктом власного розвитку, визначаючи свою життєву стратегію.

Психологічним підґрунтям для становлення стилю життя є вікові новоутворення та особливості розвитку психічних процесів у юнацькому віці. Юнацький вік є перехідним етапом від дитинства до дорослості. Проте юність є періодом стабілізації, періодом, коли молода людина психологічно майже повністю готова до подальшого дорослого життя. В юнаків розвивається потреба у спілкуванні та способи його здійснення, формується теоретичне, формальне мислення, стають стійкими інтереси, виникає здатність орієнтуватись у різних сферах суспільного життя. Все це відбивається на формуванні наукового та громадянського світогляду, розвитку рефлексії, яка забезпечує критичне і свідоме ставлення до себе, на появі готовності до трудової діяльності.

Соціальна ситуація юнацького віку перехідна за своєю суттю, що зумовлює успадковану від підліткового віку потребу автономії від дорослих. За І.С. Коном [61], юнаки прагнуть до автономії у сфері поведінки й емоцій та до нормативної автономії. Це прагнення передбачає боротьбу за право мати власні цінності, ідеали, моральні установки. Прагнення до такої незалежності, захист своїх цінностей дуже часто супроводжується проявами максималізму (прийняття цінностей, які протилежні цінностям дорослих). Очевидно, що саме нормативна автономія відіграє провідну роль у прагненні до незалежності від дорослих. Проте, у життєво важливих питаннях юнаки вбачають саме в батьках

перших порадників, тому таким авторитетним є їх вплив на формування системи ціннісних орієнтацій, особистісних прагнень, спрямованості молоді людини.

В юнацькому віці відбувається подальший розвиток когнітивної сфери особистості, особливо, розвиток абстрактного, логічного мислення, яке інтелектуалізує і актуалізує розвиток усієї пізнавальної діяльності. З формуванням логічного мислення пов'язаний розвиток уваги, зокрема її довільності, стійкості, здатності підпорядковувати безпосередню мету більш віддаленим. Наукові абстрактні поняття не просто вивчаються, але й стають знаряддям пізнання об'єктивної дійсності, зв'язків, відношень предметів і явищ. Цей віковий період характеризується зростанням системності мислення, тобто знання впорядковуються, складаються в когнітивну модель світу, яка є важливим елементом світогляду. Потреба теоретично обґрунтовувати свої міркування властива юнакам. Ж. Піаже вказує, що для юнацького віку характерне захоплення теоретизуванням, створенням загальних теорій, філософських побудов. Змінюється співвідношення категорій можливості та дійсності на користь сфери можливого [68, с. 72]. Ці особливості мислення є необхідною передумовою для формування системи оцінок та ставлень, адже когнітивний компонент є необхідною складовою світогляду і ціннісних орієнтацій. Критичне ставлення до суспільних цінностей, в свою чергу, розвиває власну мотиваційну сферу, спрямованість особистості, і зрештою, активно впливає на становлення стилю їх життя.

В юнацькому віці формується також індивідуальний стиль розумової діяльності, який є своєрідним поєднанням способу сприйняття, запам'ятовування та обробки інформації. Це пояснює специфіку сприйняття і диференціацію оцінок певної інформації різними людьми. Отже, розвиток пізнавальних процесів досягає такого рівня, який забезпечує готовність до виконання всіх видів розумової діяльності дорослої людини. Когнітивні процеси стають більш досконалими і гнучкими, що позитивно позначається на розвитку мотиваційно-сміслової сфери. Разом з тим, пізнавальні процеси

можуть випереджати особистісний розвиток учнів, тому буває, що захоплення теоретизуванням та логічними побудовами далеко не завжди втілюється у практичній діяльності.

У юнацькому віці відбувається формування загальної емоційної спрямованості особистості, тобто ієрархізація цінності для людини певних емоцій. Емоційна спрямованість проявляється, перш за все, у тому, що людина вибирає ту сферу діяльності, з якою найбільшою мірою пов'язані «улюблені» емоції, ті, які є для особистості цінністю самі по собі. Б.І. Додонов виділяє десять типів загальної емоційної спрямованості людини: альтруїстичний, комунікативний, праксичний, гностичний, романтичний, пугнічний, естетичний, глоричний, акізитивний, гедоністичний [39].

Особливістю особистісного розвитку у цей період є розширення й ускладнення мотиваційної сфери (потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, переконань, намірів, цілей) підростаючої особистості. Так, поступово виникають і стають доміантними нові мотиви поведінки, які підпорядковують собі всі інші, визначаючи тим самим спрямованість особистості, яка набуває різного змісту, залежно від того, які саме мотиви і цінності виявились провідними. Інтереси, схильності та здібності стають конкретнішими і пов'язуються з життєвою перспективою та майбутньою професійною діяльністю. У структурі мотиваційної сфери відбуваються також великі зміни, пов'язані з її ієрархічністю. Мотиви стають не безпосередньо діючими, а виникають на основі свідомо прийнятого рішення, тобто зростає усвідомленість власних мотиваційних утворень, що є ознакою особистісного розвитку. Розвиваються та набувають стійкості інтереси, часто пов'язані з майбутніми життєвими планами. У той же час відмирають і стають незначними старі захоплення. Значно змінюється і мотивація навчальної діяльності, починають реалізовувати потреби і прагнення, що пов'язані з їхньою майбутньою позицією в житті і з їхньою професійною трудовою діяльністю [18, с. 39] – стверджує Л.І. Божович. Таким чином, навчально-пізнавальна діяльність починає визначатись мотивами, спрямованими на реалізацію майбутнього,

усвідомлення своєї життєвої перспективи і професійних намірів, що свідчить про спрямованість підростаючої особистості у майбутнє.

Отже, вибір юнаком свого подальшого життєвого шляху, його самовизначення є інтегративним мотиваційним центром, що визначає особистісну поведінку, діяльність, інтереси, уподобання, ставлення до оточуючої дійсності і, головне, розвиток певного стилю життя

Для юності характерною є побудова життєвих планів, програм, адже старші школярі – це люди, спрямовані в майбутнє, і все теперішнє... виступає для них у світлі цієї основної спрямованості їх особистості [13, с. 39]. Плани та програми є системою мети, яку прагне реалізувати особистість, а відмінність між ними полягає в тому, що в життєвій програмі фіксуються основна життєвої мети без жорсткої фіксації термінів їх виконання, а життєві плани прив'язані до конкретних термінів їх здійснення [16, с. 23]. Важливою особливістю життєвих планів старшокласників є те, що ними обмірковуються не лише мету, але й способи її досягнення. Юнаки повинні співвідносити свої запити і прагнення з власними ресурсами та можливостями, а також вміти ставити проміжну мету та досягати її реалізації.

Життєвий план виникає в результаті систематизації мети, побудови ієрархії мотивів, формування системи оцінок, ставлень, стійких установок. Отже, побудова життєвих планів, життєвої перспективи, пошук сенсу життя, вибір професії та початкова профпідготовка об'єднуються в найважливішому новоутворенні юнацького віку – в особистісному самовизначенні. Виникнення потреби в самовизначенні передбачає наявність певних передумов, зокрема розвитку пізнавальної, емоційної та когнітивної підсистем сфери мотивації. В юнацькому віці всі ці передумови актуалізуються і визначають суть процесу самовизначення, результатом якого має бути певною мірою сформований стиль життя.

Показником і критерієм рівня розвитку стилю життя виступає особистісна зрілість особистості, що розглядається як психологічне новоутворення, що завершує юнацький і відкриває зрілий період життя людини

та становить собою динамічну особистісну структуру, пропріум, важливий для еґо-ідентичності особистості.

Особистісна зрілість є одночасно інтегральним критерієм особистісного зростання та виявом особистісного потенціалу людини, тобто її життєстійкості у здійсненні своєї життєвої стратегії.

Поняттям «психологічна зрілість» часто підміняють поняттям особистісної зрілості, тому важливо звернути увагу на відмінність між ними. Особистісна зрілість, на відміну від психологічної, яка забезпечує готовність індивіда аналізувати й усвідомлювати події і явища навколишнього середовища, характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання, а також висвітлює рівень саморозуміння та особливості самоствавлення.

Як результат формування особистості особистісна, на думку О. Штепи, зрілість є психологічним новоутворенням, що завершує юнацьку кризу.

Параметрами особистісної зрілості, за О.С. Штепою, можуть виступати: відповідальність (уміння робити вибір і усвідомлювати його наслідки), саморозуміння (здатність до самоаналізу і побудови цілісного Я-образу), прагнення бути цілісною особистістю (розуміння перспектив саморозвитку, самореалізація з метою бути корисним у співпраці з оточуючими).

Її показниками є: самоактуалізація, акцентування дозрівання блоку еґо на рівні зрілості дорослого, здатність до самотрансценденції, відповідальність за власні вчинки, здатність керувати власними потребами та мотивами, оптимальний рівень довіри до себе, відчуття ідентичності, компетентність як здатність розуміти інформацію та приймати на її основі рішення щодо власної особистості, наявність вимоги зрілості до дитини з боку батьків.

Таким чином, особистісна зрілість розглядається в дослідженні як психологічна умова високих за рівнем розвитку стилів життя, що мають стати результатом успішного особистісного та професійного самовизначення молоді людини.

1.4. Структурно-типологічна модель життєвого стилю студента

Наукова постановка проблеми формування стилю життя особистості ставить ряд досі остаточно невирішених питань. Серед них – одні з фундаментальних: стосуються природи, структури та розвитку стилю життя особистості.

Майже кожен з проаналізованих підходів до проблеми життєвого стилю особистості, розкриваючи певні психологічні аспекти названих проблем, залишає поза увагою системні уявлення про їх психологічні закономірності та механізми. Подолати стійке уявлення про життєвий стиль як явище, що не має чіткої функціональної структури, розгляду його окремих проявів без урахування їх внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, дає змогу застосувати системний підхід до дослідження побудови структурної моделі стилю життя особистості.

З цього приводу заслуговує на увагу робота О.В. Лібіна «Єдина концепція стилю», де стиль життя розглядається як вищий, найбільш узагальнюючий рівень функціонування стильового феномена людини у площині соціального простору, як інтегральна характеристика індивідуальності, що об'єднує на своєму рівні узагальнення різноманітні стильові прояви стильової сфери особистості, тобто механізму, що інтегрує параметри психобіологічних програм та характеристики процесу соціалізації [58]. О.В. Лібін включає до структури стилю життя здібності та інтелект, які на його думку, визначають продуктивність функціонування всієї системи індивідуальності в конкретних ситуаціях. Характер визначається стійкими мотиваційними тенденціями, типом самооцінки і балансом позитивного-негативного досвіду. Інтегральними компонентами стилю життя О.В. Лібінін розглядаються характеристики ціннісних орієнтацій та спрямованості особистості, а також відповідна до них ієрархія життєвих завдань людини [58].

Погоджуючись у цілому з концепцією В.О.Лібіна, І.П. Шкуратова, пропонує відтворити структуру стильового феномену як інструментальної

сторони індивідуальності та її взаємодії із світом у вигляді матриці, що утворена векторами «особистість» та «життєдіяльність», всередині якого функціонує поле стильових утворень. Стрічками цієї матриці виступають рівні життєдіяльності від самого конкретного (індивідуального стилю реакцій) до найбільш узагальнюючого, що об'єднує, таким чином, всі нижче розташовані рівні – стилю життя. Узагальнюючи представлені підходи до структури стилю життя, ми пропонуємо розглядати цей феномен як ієрархічно організовану, складну динамічну систему, що об'єднує всі стильові параметри – від моторних та перцептивних стилів до стилів поведінки, і врешті, до найвищого рівня інтеграції стильової сфери - стилю життя особистості (Рис. 1.1.).

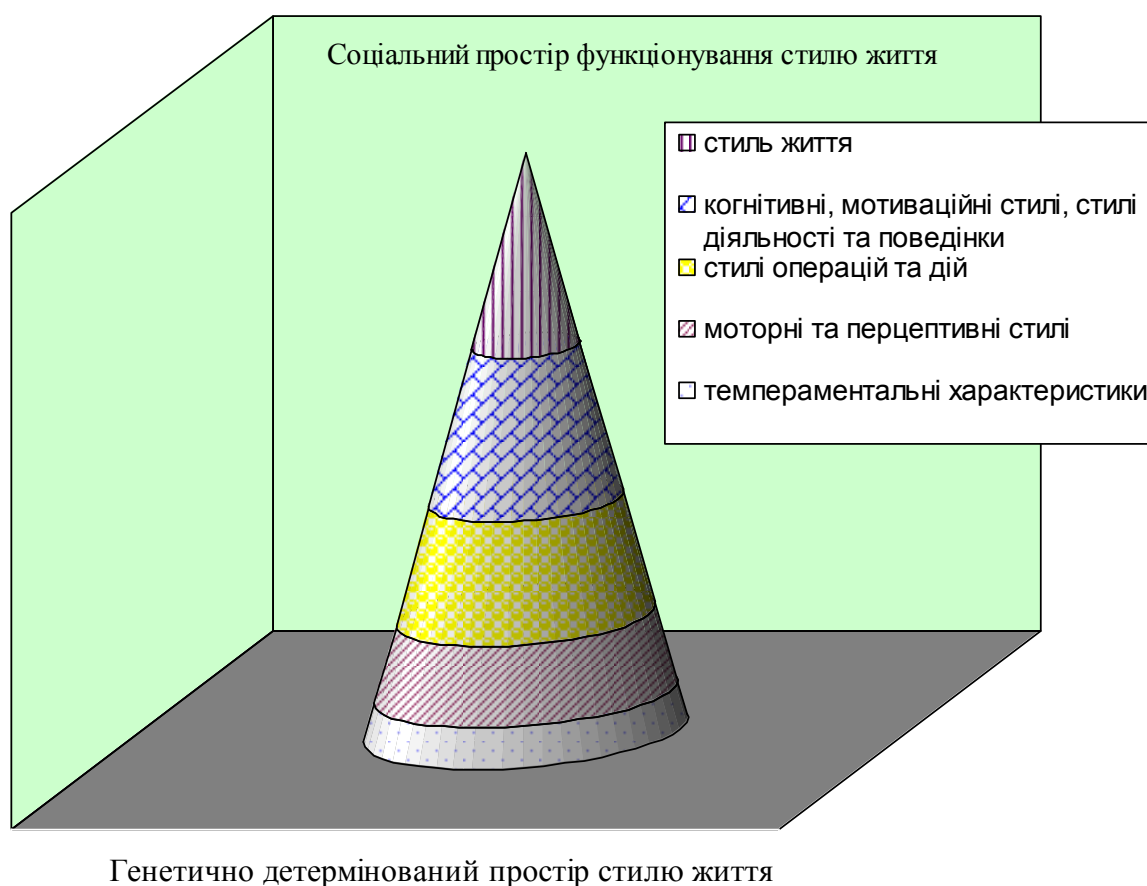

Рис. 1.1. Структура стилю життя особистості (внутрішній вимір)

Аналіз, представлених останнім часом досліджень стильових особливостей особистості і стилю життя зокрема, показав, що переважна більшість дослідників за провідний критерій виділення типів стилю життя

визначають в одних випадках активність (А. Адлер [5], О.В. Тихонович [57], О.О. Кронік [39]), в інших – спрямованість особистості (С.Ф. Анісімов [39], Л.В. Сохань [57], З.А. Янкова [83], Б.І. Додонов [57] В.О. Лібін [58]). Такий підхід до типологізації здається дещо обмеженим, бо і в першому, і в другому випадку, ігнорується єдність, взаємообумовленість цих чинників, взаємозв'язок яких є передумовою існування стилю життя.

Можливість побудови моделі стилю життя, виявлення його складових структурних компонентів та адекватних критеріїв типологізації стилю життя, надання їм відповідного психологічного змісту в подальшому експериментальному дослідженні дає змогу структурно-типологічний аналіз, згідно з яким стиль життя особистості розглядається як складна багаторівнева система, структурними компонентами якої, ми визначили активність та спрямованість особистості.

Поняття стилю виникло з потреби пояснення прояву людьми різної активності при вирішенні певних завдань, що зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Аналізуючи природу стилю, В.І. Моросанова наголошує, що стиль стає стилем, коли виникає цілеспрямована активність [58, с. 185]. У такому розумінні стиль життя – це індивідуально-специфічний прояв та форма активності, яка виникає в цілеспрямованій системі.

Сучасне уявлення про активність особистості виходить з розуміння її як засобу взаємодії суб'єкта з оточуючою дійсністю, як такий спосіб самовираження та самореалізації особистості в житті, при якому досягається (або ні) якість як цілісного, самостійного та здатного до розвитку суб'єкта.

На думку І.А. Джидар'ян, у такому розумінні активність не є абсолютною та вихідною характеристикою психічного, а набуває свій реальний сенс тільки в поєднанні з протилежним поняттям – пасивністю [63, с. 87]. У цьому розумінні пасивність не пов'язується з відсутністю будь-якої активності чи з її меншою інтенсивністю, а з якісно іншим, більш низьким рівнем функціонування психічного. Таким чином, пасивність та активність – це два (відносно більш низький та більш високий) рівні функціонування психічного,

які відтворюють не стільки кількісні, скільки якісні характеристики психічної діяльності.

С.Л. Рубінштейн розглядав активність не як властивість свідомості, а якість суб'єкта та особливості особистості як суб'єкта. Такий підхід до активності потребує подолання парціального підходу до окремих особистісних утворень, подолання локального дослідження окремих актів поведінки, окремих вчинків та видів діяльності. Реалізація системного підходу до особистості, а особливо до старшокласників, не може бути зведена до переліку сфер її прояву та розвитку – спілкування, діяльності, пізнання.

Дійсно, для характеристики стилю життя особистості важливий такий показник як міра активності соціальної поведінки в тій чи іншій сфері, тим більше, що типологія стилю життя передбачає врахування ступеня інтенсивності процесу самореалізації особистості в тому чи іншому виді життєдіяльності та в межах всієї життєдіяльності в цілому.

Але, крім цього, при типологізації стилів життя необхідно враховувати не тільки зовнішні формальні характеристики, але й змістовну сторону, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості. Це питання про те, на що орієнтована активність, тобто про вектор активності особистості.

На думку В.А. Семиченко, саме спрямованість як сукупність детермінант, що спонукають та регулюють психічну активність людини, виступає найважливішим компонентом внутрішньої психологічної структури, що певним чином перетворює усі дії та вчинки людини, способи прояву усіх його психічних властивостей та якостей, «запускає конкретну форму активності людини» та «поєднує в одне ціле усі ланки складних психічних процесів» [49, с. 3-4]. Саме спрямованість визначає психологічний склад особистості, саме через спрямованість проявляється мета, за якою діє особистість, її мотиви, її суб'єктивне ставлення до різноманітних аспектів життєдіяльності.

Усвідомлювана людиною залежність від того, чого вона потребує або в чому зацікавлена, обумовлює спрямованість на відповідний предмет, спонукає і спрямовує її активність.

Проблема спрямованості, таким чином, – це, перш за все, питання про динамічні тенденції, які обумовлюють діяльність людини, що самі визначаються її метою та завданнями. Ось чому ми вважаємо спрямованість такою системоутворюючою ознакою, яка дозволяє визначити основні тенденції життєдіяльності особистості, і, зокрема стилю її життя.

Спрямованість складається з двох тісно пов'язаних між собою блоків: а) предметний зміст, тобто спрямованість на щось конкретне, б) напруження, яке виникає при цьому. Потреби, інтереси, ідеали складають різні частини різноманітної і водночас єдиної спрямованості особистості, яка виступає мотивацією її діяльності.

Узагальнюючи, теоретичні підходи до аналізу спрямованості в сучасній психології, В.А. Семиченко виділяє наступні ознаки спрямованості особистості [49]:

- 1) спрямованість охоплює найбільш усталені спонуки, що впливають на діяльність людини, визначають її вибір, рівень реалізації та якість;
- 2) спрямованість виступає інтегративним утворенням, що має внутрішні складні ієрархічні відносини;
- 3) наявність спрямованості спричиняє відносну незалежність активності від безпосередніх умов.

Таким чином, спрямованість особистості є «головним чинником самоуправління та самореалізації, підпорядковує собі всі форми активності людини та їх прояви в конкретних видах діяльності» та розглядається як «система спонукань, що визначає вибірковість ставлення людини до навколишнього світу та об'єкти, на які спрямована її активність» [49, с. 4-5].

Для вивчення сутності і специфіки такого складного психологічного феномену як стиль життя необхідно виділити його типи.

Численність виділених критеріїв і визначених стилів життя відтворює позицію дослідників на домінуючий чинник у розвитку особистості, саму концепцію особистості, діяльності, а також співвідношення впливу індивідуальності та середовища у формуванні стилю життя.

В.О. Тихонович зазначає, що для характеристики стилю життя особистості важливий такий показник як міра активності соціальної поведінки в тій чи іншій сфері [57]. Виходячи з цього критерію, він виділяє три стилі життя: діяльний, споглядальний та індиферентний.

Ми погоджуємось з даним підходом, тим більше, що типологія стилю життя передбачає врахування ступеня інтенсивності процесу самореалізації особистості в тому чи іншому виді життєдіяльності та в межах всієї життєдіяльності в цілому.

Але, крім цього, при типологізації стилів життя необхідно враховувати не тільки зовнішні формальні характеристики, але й змістовну сторону, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості).

При типологізації стилів життя треба враховувати не лише зовнішні характеристики поведінки, а і її змістову сторону, ціннісні орієнтації особистості. Так, діяльний стиль в одному випадку може бути орієнтований на самореалізацію особистості, що має не лише індивідуальне, а й соціальне значення, забезпечує реалізацію потреб і інтересів інших людей або сприяє їй, у іншому – розрахований на суто індивідуальний успіх, причому всупереч потребам і інтересам інших. На жаль, сьогодні в діловій активності переважає другий варіант. Теж саме стосується і споглядального та індиферентного стилів. У зв'язку з цим при типології стилів життя особистості необхідно орієнтуватись не лише на процес життєдіяльності, а й на її результат.

Типологія стилів необхідна для проникнення у глибину цього явища, з'ясування закономірностей його формування і функціонування, утвердження єдиних його характеристик для різних сфер життєдіяльності особистості, що, власне, і становить стиль життя.

Визначаючи міру творчості як критерій типології стилю життя, виділяють традиційний, репродуктивний, престижний, демонстративний і, власне, індивідуально-творчий.

Специфіка соціальної поведінки проявляється і в залежності від характеру діяльності: творчість, новаторство чи пасивність, конформізм у

сферах діяльності. За рівнем розвитку стосовно ціннісних орієнтацій поділяють стилі життя, які відтворюють прагнення до цінностей, що розвивають особистість, або навпаки – гальмують.

Крім того, виділяють «екстравертивний» стиль життя, з характерним для нього проникненням у всі сфери життєдіяльності: працю, спілкування, пізнання, та «інтровертивний» з властивим домінуванням внутрішніх переживань, «світом у собі», обмеженою активною зовнішньою діяльністю.

Однак наведені підстави для розрізнення стилів життя не становлять собою критерії типологізації. Вони лише вказують на окремі елементи стилю життя, тобто дозволяють провести лише елементарну класифікацію особливостей у стилях життя. Типологізація ж передбачає можливість відтворити в єдності сукупність, систему якостей особистості. Вона дозволяє виділити власне цілісні соціально-психологічні типи особистостей і відповідно – їх цілісні стилі життя. Тому перед дослідниками постало завдання: виділити комплекс, систему соціально-психологічних якостей, подібних до вже вказаних, які представляють певні соціально-психологічні типи життєдіяльності.

Більш послідовний та системний підхід до побудови моделі стилю життя реалізує О.О. Кронік. На основі виділення евдемонічних установок він розрізняє чотири провідні і вісім побіжних стилів життя: гедоністичний, аскетичний, споглядальний, діяльний.

У межах кожного з тринадцяти типів індивідуальні стилі життя можуть відрізнятися за мірою своєї напруженості, тобто загальної інтенсивності евдемонічних установок, а також з точки зору своєї виразності чи “яскравості”. Таким чином, індивідуальний стиль життя конкретної особистості за таким підходом може бути описаний через такі характеристики, як тип, напруженість, яскравість.

У запропонованій О.В.Лібіним концепції стилю людини було проведено зіставлення можливих стильових характеристик глобальних життєвих установок із типологією ролей особистості стосовно різноманітних життєвих ситуацій. Тут стиль життя метафорично представлений як «річка життя», а тип

особистості визначається за якостями плавця, який увійшов до цієї «річки», то образні позначення цих параметрів стилю життя будуть відтворювати специфіку взаємодії людини зі світом. За таким принципом він виділяє вісім типів особистості і відповідно, стилів життя: «той, що йде на дно» – невдаха; «...пливе за течією» - покірливий виконавець; «...поколихується на хвилях» – себелюб; «...любить теплі води» – діяч; «...змагається з течією» – суперечник; «...захоплений коловоротом» – роботяга; «...наперекір течії» – невизнаний геній; «...пливе вільним стилем» – самореалізатор [57, с. 117].

Найбільш лаконічна класифікація стилів життя належить Д.Ройсу і Е.Поуелу, які визначають стиль як «стратегію для досягнення індивідуальних цінностей та почуттів у світі, у якому кожний індивід повинен жити так, щоб оптимізувати свої особистісні сенси» [58, с. 98]. Відповідно до цього визначення, вони виділяють такі три стилі життя: альтруїстичний, тобто такий що намагається служити людям, індивідуалістичний (тобто спрямований на самоактуалізацію) та ікарістичний, орієнтований на творчість. На наш погляд, найбільш узагальненою та адекватною розробленою моделі стилю життя особистості в юнацькому віці має бути типологія, де провідними критеріями виділення типів стилю життя виступають рівень активності та тип спрямованості особистості.

У залежності від рівня та особливостей активності (високий, ситуативний, низький) та типу спрямованості (індивідуалістична, колективістична, самоціннісно-праксична) теоретично визначається пасивно-індивідуалістичний, ситуативно-індивідуалістичний, активно-індивідуалістичний, пасивно-колективістичний, ситуативно-колективістичний, активно-колективістичний, самоціннісно-праксичний пасивний, самоціннісно-праксичний ситуативний або самоціннісно-праксичний активний (творчий) тип стилю життя особистості в підлітковому і юнацькому віці.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Організація дослідження та психодіагностика становлення життєвого стилю особистості в юнацькому віці

В дослідженнях, присвячених стилю життя особистості особлива увага дослідників приділялась аналізу структури, функціям стилю життя особистості, представлені різноманітні варіанти типології стилю життя, проаналізований взаємозв'язок вікових характеристик і формування стилю життя в межах соціалізації особистості.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що стиль життя особистості як складне динамічне системне утворення, системоутворюючими факторами якого є активність та спрямованість особистості, має бути результатом життєвого, особистісного та професійного самовизначення особистості. Експериментальне підтвердження гіпотези проводилось через постановку і виконання завдань експерименту, що були реалізовані на наступних етапах дослідження:

- виявлення типології стилів життя особистості та знаходження статистично значущих для кожного типу показників, опис психологічної змістовної характеристики («портрету») кожного з 9 теоретично сконструйованих типів стилю життя;

- дослідження представленості і розподілу виділених типів серед студентської молоді віком 20 -21 рік;

- визначення рівня особистісної зрілості як показника рівня розвитку стилю життя та подальше знаходження їх позитивного зв'язку за допомогою кореляційного аналізу даних.

Вибірка складалась з 302 студентів ЗНУ та ЗДМУ, що брали участь у дослідженні особливостей формування стилю їх життя.

Теоретичний аналіз моделі стилю життя дозволив виділити основні критерії типології стилів життя, а саме рівень активність та тип спрямованість особистості, співвідношення параметрів яких утворюють певний стильовий тип. В залежності від рівня та особливостей активності (висока, ситуативна, низька) та спрямованості – індивідуалістичної, колективістичної, праксичної (найбільший показник) була побудована номінальна шкала, що поділена на пасивно-індивідуалістичний (1), ситуативно-індивідуалістичний (2), активно-індивідуалістичний (3), пасивно-колективістичний (4), ситуативно-колективістичний (5), активно-колективістичний (6), пасивно-праксичний (7), ситуативно-праксичний (8), активно-праксичний (творчий) (9) типи стилю життя особистості. Логіка побудови типології стилю життя відображена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Структура побудови номінальної шкали

Тип спрямованості \ Рівень активності	низький	ситуативний	високий
	індивідуалістичний	1	2
колективістичний	4	5	6
праксичний	7	8	9

Для наповнення представлених типів психологічним змістом магістральні, стильоутворюючі складові – активність та спрямованість були конкретизовані через такі показники: за критерієм активності – локус контролю, ініціативність, самостійність, ригідність, загальна активність, мотивація успіху чи мотивація запобігання невдачі; за критерієм спрямованості – установки, спрямовані на альтруїзм-егоїзм, та процес діяльності – результат

діяльності, спрямованість особистості – на себе, на взаємодію, на справу. Відповідно до виділених показників були застосовані методики:

– «Діагностика соціально психологічних установок особистості в мотиваційно-потрібнісній сфері» О.Ф. Потьомкіної в подальшому позначається «И», де «И1» – виявлення установки на альтруїзм-егоїзм, «И2–Д» – виявлення установки на процес діяльності, «И2–Р» – виявлення установки на результат діяльності);

– «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера» в модифікації О.П. Єлисеєва («Г», де «Є» – показники по шкалі екстернальності, «И» – показники по шкалі інтернальності);

– «Шкала діагностики психічної ригідності» Г. Айзенка («Е»);

– «Психологічний аналіз розвитку вольових якостей» Б.Н. Смирнова – шкала «Ініціативність та самостійність» («С»);

– Опитувальник «Мотивація успіху та боязнь невдачі» А.О. Реана («Ж»);

– Опитувальник Т. Лірі, Г. Лефоржа, Р. Сазека «Інтерперсональний діагноз» для урахування впливу характерологічних рис особистості та їх прояву в міжособистісних стосунках на формування певного стилю життя («Лірі», де 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 – відповідають результатам восьми шкал опитувальника);

– Опитувальник «Поріг активності» Т.А. Романової («ПА»);

– «Спрямованість особистості» В. Смекала і М. Кучера («Р», де «И» – індивідуалістична, «К» – колективістична, «П» – праксична спрямованість).

За результатами обробки тестування отримано кількість реципієнтів (частоти), що відносяться до кожного стильового типу.

Як видно з таблиці 2.2 найбільша кількість реципієнтів представлена у 2 та 5 стильових типах. Найменш розповсюдженими стильовими типами є 3, 6, 7 та 8 стильові типи. Дев'ятий стильовий тип має найменшу представленість серед студентів

На основі отриманих результатів тестування за кожною методикою знайдемо статистично значущі внутрішньогрупові (за кожним стильовим типом) показники – середнє або математичне сподівання за формулою (2.1),

дисперсію – за формулою (2.2) та стандартне відхилення – за формулою (2.3) [2, 79–80].

Таблиця 2.2

Розподіл досліджуваних за типами стилів життя n=302

Типи	Кількість реципієнтів
1	18
2	79
3	24
4	33
5	67
6	15
7	30
8	24
9	12

$$\bar{X} = \frac{\sum X_i}{N} \quad (2.1)$$

$$D_x = \frac{\sum (X_i - \bar{X})^2}{N - 1} \quad (2.2)$$

$$\sigma_x = \sqrt{D_x} \quad (2.3)$$

де X_i – результат тестування за окремою методикою i -го реципієнта;

N – кількість реципієнтів, що відносяться до досліджуваного стильового типу.

Найбільш важливими, на наш погляд, є такі статистичні характеристики, як середнє (\bar{X}), що повністю представляє всі значення одного стильового типу, та стандартне відхилення (σ_x), що є мірою варіації всіх значень групи від середнього. Отримані статистично значущі результати представлено у таблицях 2.2–2.4.

2.2. Психологічна характеристика типології життєвих стилів студентів

Загальна характеристика пасивно-індивідуалістичного типу стилю життя.

Пасивно-індивідуалістичний (І) тип стилю життя – визначається провідною спрямованістю його представників на задоволення власних егоїстичних потреб, коли провідним мотивом поведінки виступає орієнтація на власне благополуччя, прагнення до зовнішнього успіху та престижності. Інших людей особи з таким типом стилю життя розглядають лише як засіб досягнення власних цілей і бажань. Їх поведінка егоїстична, нетактовна та інфантильна. Особи з таким типом спрямованості («спрямованість на себе» в термінології В. Смекала та М. Кучера) більш за все зайняті собою, своїми почуттями та проблемами, часто роблять необґрунтовані та поспішні висновки та припущення про Інших людей, не коректні в суперечках, намагаються нав'язати свою волю групі, «тиснуть» на оточуючих, якщо мають таку можливість. В спілкуванні вони не тактовні, не дисципліновані та невимогливі. Часто складно зрозуміти за що й кого вони поважають та ставляться з симпатією. В сумісній діяльності та при виконанні завдань чекають прямої винагороди та задоволення, незалежно від того яку роботу та з ким вони виконують. В уявленні такої людини життя та коло оточуючих людей є «буквально театром», за допомогою якого можна задовольнити певні загальні потреби в визнанні, звернути на себе увагу показати власні труднощі, набути пошани, та суспільний статус, бути агресивним чи владарювати, домінувати.

Активність представників цього типу визначається очікуванням неприємних наслідків; особи з таким типом стилю життя малоініціативні, недисципліновані та схильні планувати своє майбутнє на близькі терміни часу. Взагалі, цей тип життя можна охарактеризувати як споживацький.

Статистичні характеристики першого типу стилю життя особистості: Компоненти складової фактора спрямованості: індивідуалістичний тип спрямованості; егоїстичні установки – 5,39 ($\sigma_x=1,2$) та невиявлені чіткі

спрямування на процес дій – 7,44 ($\sigma_x=1,82$)) чи на результат дії – 5,67 ($\sigma_x=1,28$)), мотиваційний полюс наближений до уникнення невдачі – 4,94 ($\sigma_x=1,21$)). Компоненти складової фактора активності: рівень активності низький; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 12,83 ($\sigma_x=1,15$); інтернальність: – 10,17 ($\sigma_x=1,5$); високий рівень ригідності – 18,06 ($\sigma_x=0,87$)); низький рівень ініціативності – 17,33 ($\sigma_x=1,37$) та низький рівень самостійності – 17,94 ($\sigma_x=1,11$)). Основні особистісні показники: нахилу до керівництва невизначено – 3,56 ($\sigma_x=1,04$); простежується невпевненість 6,94 ($\sigma_x=1,30$); слабка воля – 4,22 ($\sigma_x=1,22$); негативізм та відчуженість – 10,61 ($\sigma_x=2,20$)); поступливість – 9,39 ($\sigma_x=1,65$)); залежність – 11,71 ($\sigma_x=3,18$)); орієнтація на думку оточуючих – 10,83 ($\sigma_x=1,15$)); показника чуйності не виявлено – 3,89 ($\sigma_x=1,02$)).

Загальна характеристика ситуативно-індивідуалістичного типу стилю життя.

Ситуативно-індивідуалістичний (II) тип – характеризується нестійкою активністю та несамостійністю, амбіціозністю, азартністю, нездатністю контролювати, планувати та впорядковувати своє життя. Особи ситуативно-індивідуалістичного типу стилю життя характеризуються ригідністю, невпевненістю у собі, неврівноваженістю. Зовні вони справляють враження хаотичної та пошукової активності, але насправді поверхневі, не мають стійких інтересів, захоплень, прихильностей, орієнтовані лише на збереження власної безпеки та переважно «пливуть за течією». Вони пасивні, песимістичні, впевнені, що від них нічого не залежить, все залежить від обставин, а вони – «пішки» в житті, і навіть свої успіхи, досягнення та радощі приписують зовнішнім обставинам, везінню, щасливій долі чи допомозі інших людей.

Екстернали – звертаються до механізмів психологічного захисту, сприймають світ як джерело небезпеки, мають невисоку самооцінку та песимістичний світогляд. Вони не вірять у власні сили, у здатність контролювати ситуацію, впливати на неї.

Ця риса пов'язана з недостатньою соціальною зрілістю, а за певних умов є чинником ризику асоціальної поведінки. Люди цього типу стиля життя відрізняються підвищеною тривожністю, менш терпимі до оточуючих, підвищено агресивні, конформні, менш популярні в суспільстві. До мотиваційних властивостей особистості цього типу відносяться: покірність, слухняність, пасивна підпорядкованість зовнішнім вимогам, наказам; поступливість, податливість умовлянням, несперечливість; реактивність – легкість виникнення потягу до споєння певних дій під впливом зовнішньої обставин, азартність.

В складних, кризових ситуаціях особи з представленим стилем життя стають ще екстернальнішими. Їх характеризує високий рівень ригідності. В ситуаціях, які потребують від людини змінити програму поведінки – стиль та спосіб життя, стереотипи, ставлення, установки, звички, темп та ритм діяльності, засоби досягнення певної цілі, саму ціль та ін. проявляється психічна ригідність особистості, як схильність до широкого спектру фіксованих форм поведінки, як утрудненість в змінюванні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, які об'єктивно потребують її змінювання, що проявляється в 1) труднощах перебудови сприйняття та уявлень в зміненій ситуації; 2) не пластичності емоційних відкликів на змінені об'єкти емоцій; 3) нерухливій перебудові системи мотивів в обставинах, що вимагають від суб'єкта гнучкості та змінювання характеру поведінки.

Статистичні характеристики другого типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: індивідуалістичний тип спрямованості; установки наближена до егоїзму але не визначена – 9,32 ($\sigma_x=0,6$) та невиявлені чіткі спрямування на процес дій – 7,48 ($\sigma_x=0,86$) чи на результат дії – 6,94 ($\sigma_x=1,19$); мотиваційний полюс наближений до уникнення невдачі – 7,94 ($\sigma_x=1,23$). Компоненти складової фактора активності: рівень активності середній; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 12,35 ($\sigma_x=0,46$); інтернальність: 10,53 ($\sigma_x=1,47$); високий рівень ригідності 11,34 ($\sigma_x=1,26$); низький рівень ініціативності – 19,18

($\sigma_x=0,42$) та низький рівень – 17,46 ($\sigma_x=1,0$). Основні особистісні показники: нахилу до керівництва невизначено – 6,63 ($\sigma_x=1,46$); простежується невпевненість 8,54 ($\sigma_x=0,49$); слабка воля – 4,05 ($\sigma_x=1,0$); скептицизм – 9,15 ($\sigma_x=1,06$); покірливість – 14,18 ($\sigma_x=0,42$); залежність – 12,78 ($\sigma_x=1,69$); орієнтація на думку оточуючих – 12,97 ($\sigma_x=1,55$); чуйність – 8,24 ($\sigma_x=0,42$).

Загальна характеристика активно-індивідуалістичного стилю життя

Активно-індивідуалістичний (III) тип стилю життя – проявляється рішучістю у вчинках, високою пластичністю, винахідливістю, спрямованих, однак, на власні егоїстичні інтереси. Впевненість у собі, інтернальність, незалежність, оптимістичність, висока самооцінка, легкість змінювання стратегій досягнення успіху характеризує осіб з даним типом стилю життя. Навколишній світ сприймається ними як театр для реалізації власного «Я». Це успішні, спритні, самовпевнені дільці.

Людям цього типу стиля життя притаманні високий рівень самостійності, яка проявляється в незалежності, прийнятті рішень без зайвої допомоги з боку оточуючих, невідчужливість впливу середовища та ініціативності, тобто в прагненні знаходити та пропонувати іншим засоби вирішення загальних для особистості та колективу задач. Активно-індивідуалістичний тип стиля життя характеризується визначеністю психічної пластичності, тобто відсутністю ригідності, легку переключаємість з одної установки на іншу.

В ситуаціях, які потребують від людини змінити програму поведінки – стиль та спосіб життя, стереотипи, ставлення, установки, звички, темп та ритм діяльності, засоби досягнення певної цілі, саму ціль та ін. проявляється легкість в змінюванні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, які об'єктивно потребують її змінювання, що проявляється в 1) легкості перебудови сприйняття та уявлень в зміненій ситуації; 2) пластичності емоційних відкликів на змінені об'єкти емоцій; 3) рухливій перебудові системи мотивів в обставинах, що вимагають від суб'єкта гнучкості та змінювання характеру поведінки.

Статистичні характеристики третього типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: індивідуалістичний тип спрямованості; альтруїстичні установки – 11,96 ($\sigma_x=1,16$) та спрямовані на результат дій – 8,46 ($\sigma_x=1,96$); на процес дії – 4,83 ($\sigma_x=1,71$); мотиваційний полюс спрямований на удачу 13,83 ($\sigma_x=1,96$). Компоненти складової фактора активності: рівень активності високий; інтернальний рівень суб'єктивного контролю (інтернальність: – 13,25 ($\sigma_x=1,11$); екстернальність: – 9,75 ($\sigma_x=2,24$)); низький рівень ригідності – 4,08 ($\sigma_x=1,47$); високий рівень ініціативності – (23,96 ($\sigma_x=1,6$)) та високий рівень самостійності – 26,38 ($\sigma_x=1,13$). Основні особистісні показники: невеликий нахил до керівництва – – 9,42 ($\sigma_x=0,97$); велика самостійність – 14,33 ($\sigma_x=1,05$); вимогливість – 8,17 ($\sigma_x=0,92$); скептицизм – 7,71 ($\sigma_x=0,75$); поступливий – 5,71 ($\sigma_x=1,46$); довірливий – 6,33 ($\sigma_x=0,64$); спрямованість до доброзичливості – 6,38 ($\sigma_x=1,13$); чуйність – 8,78 ($\sigma_x=0,59$)).

Загальна характеристика пасивно-колективістичного типу стилю життя.

Пасивно-колективістичний (IV) тип стилю життя відзначається схильністю до життя у внутрішньому світі, замкнутістю способу життя, дотриманням традицій, ритуалів, орієнтацією на групові норми та ідеали, однак, з некритичним до них ставленням, тому представники даного типу легко піддаються впливу і за певних (несприятливих) умов ризикують потрапити до соціальних груп ризику. Вони уникають відповідальних рішень, пасивні та песимістичні. Характерними психологічними рисами цього стилю життя є поступливість, довірливість та покірливість, що дає підстави вважати його конформним та залежним типом стилю життя.

Тип відзначається низьким рівнем активності особистості, що, в свою чергу, характеризує суб'єкта як інертного, «важкого на підйом», більш схильного до життя у внутрішньому світі, ніж до зовнішньої активності. Для пасивно-колективістичного типу стиля життя характерний високий поріг активності, тобто висока ступінь важкості здійснення вчинків, нерішучість в діях, потяг до пасивності, замкнутому способу життя. Необхідні дії людина

цього типу стиля життя відкладає до останньої можливості. Довгий час переживає і обдумує свої проблеми, любить «покопатись» у собі.

Вони пасивні, песимістичні, впевнені, що від них нічого не залежить, все залежить від обставин, а вони – «пішки» в житті, і навіть свої успіхи, досягнення та радощі приписують зовнішнім обставинам, везінню, щасливій долі чи допомозі інших людей.

Люди, яким властивий пасивно-колективістичний стиль життя звертаються до механізмів психологічного захисту, сприймають світ як джерело небезпеки, мають невисоку самооцінку та песимістичний світогляд. Вони не вірять у власні сили, у здатність контролювати ситуацію, впливати на неї.

Статистичні характеристики четвертого типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: колективний тип спрямованості; нахил до егоїстичної установки – 8,21 ($\sigma_x=1,67$) та спрямовані на процес дій – 8,30 ($\sigma_x=1,45$); на результат дії – 8,46 ($\sigma_x=1,48$); мотиваційний полюс наближений до уникнення невдачі 6,70 ($\sigma_x=1,07$). Компоненти складової фактора активності: рівень активності низький; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 11,76 ($\sigma_x=2,57$); інтернальність: – 11,24 ($\sigma_x=0,87$)); високий рівень – 15,76 ($\sigma_x=1,06$)); високий рівень – 21,97 ($\sigma_x=1,53$) та низький рівень самостійності – 16,06 ($\sigma_x=0,50$). Основні особистісні показники: нахилу до керівництва невизначено – 5,27 ($\sigma_x=0,94$)); впевненість у собі – 6,85 ($\sigma_x=1,23$)); низька агресія – 5,79 ($\sigma_x=1,17$)); скептицизм – 10,18 ($\sigma_x=0,88$)); поступливий – – 8,36 ($\sigma_x=1,38$)); довірливий – 8,91 ($\sigma_x=0,88$)); орієнтація на думку оточуючих – 11,73 ($\sigma_x=1,38$)) чуйність – – 9,76 ($\sigma_x=1,39$)).

Загальна характеристика ситуативно-колективістичного типу стилю життя.

Ситуативно-колективістичний тип (V) стилю життя визначають домінуючі мотиви спілкування та задовольняння потреб взаємної симпатії. Активність осіб цього типу залежить від обставин, настрою, зацікавленості і спонукається, переважно, мотивацією боязні невдачі. Представники даного

типу ставлять невиправдано високі цілі, неадекватно оцінюючи свої можливості. Вони наполегливі та ініціативні, але несамостійні. Цей тип стилю життя гуманістично спрямований, альтруїстичний, доброзичливий, але недієвий через невпевненість у власних силах.

Для типу особистості цього типу притаманна перевага мотивів спілкування, задоволення потреб взаємної симпатії. Ці люди найчастіше бувають прихильниками групових норм, ідеалів, цінностей, до яких, однак, ставляться некритично. В житті, а також в сумісній діяльності орієнтуються переважно на дотримання традицій та ритуалів. Намагаються уникнути прийняття відповідальних рішень, доручення виконують непослідовно. Підпадають під тиск оточуючих, групи. Неefективно вирішують проблеми, їх виникнення викликає розгубленість. Вербальне мовлення утруднене, посягання на лідерство досить рідкі. Активність загально середня, ситуативна, залежить від обставин, настрою, зацікавленості.

Люди цього типу намагаються підтримувати добрі стосунки з оточуючими, але вони здебільшого поверхневі, що досить часто заважає виконанню конкретної проблеми, завдання та наданню щирої допомоги людям. Така людини проявляє зацікавленість, коли мова йде про колективну діяльність, але здебільшого насправді сама не робить значного внеску в її результат. Для них характерна спрямованість на процес діяльності. Мотивація діяльності та поведінки наближена на уникнення невдачі, що в свою чергу зумовлює прагнення людини перш за все запобігти покарання, засудження.

Поштовхом до певного напрямку діяльності й взагалі діяльності цього типу стилю життя є страх перед невдачею. Мотивація боязні невдачі відноситься до негативної сфери. Очікування неприємних наслідків – ось що визначає її активність. Ще нічого не зробивши, людина вже боїться можливого провалу і планує як його запобігти, а не про конкретні дії досягнення успіху.

Малоініціативні. Несамостійні. Уникають відповідальності, та завдань, які їй потребують, вишуковують причини відмовитися від них. Ставлять невиправдано високі цілі, неадекватно оцінюють свої можливості, в інших

випадках, навпроти, вибирають легкі завдання, які не потребують особливих трудових затрат.

Статистичні характеристики п'ятого типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості; колективний тип спрямованості; альтруїстична установка – 11,03 ($\sigma_x=1,13$) та спрямовані на процес дій – 9,12 ($\sigma_x=1,37$); на результат – 5,52 ($\sigma_x=1,01$); мотиваційний полюс наближений до уникнення невдачі (– 7,73 ($\sigma_x=1,54$)). Компоненти складової фактора активності: рівень активності середній; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 12,19 ($\sigma_x=0,91$); інтернальність: – 10,81 ($\sigma_x=0,81$); середній рівень ригідності – 11,18 ($\sigma_x=1,63$)); низький рівень ініціативності – 21,54 ($\sigma_x=1,53$) та низький рівень самостійності 19,36 ($\sigma_x=1,90$). Основні особистісні показники: нахил до керівництва – 6,49 ($\sigma_x=1,72$); впевненість у собі – 8,31 ($\sigma_x=1,60$); наполегливість – 10,81 ($\sigma_x=1,08$); скептицизм – – 6,39 ($\sigma_x=1,17$); орієнтація на думку оточуючих – 11,81 ($\sigma_x=1,44$); чуйність (10.26 (i)=3.54)).

Загальна характеристика активно-колективістичного типу стилю життя.

Активно-колективістичний тип (VI) стилю життя розкривається через провідний принцип самореалізації – «все життя віддати людям» та характеризується високим рівнем активності, ініціативністю та самостійністю, потягом до активного способу життя та високої інтенсивності життєдіяльності в цілому. Особистість даного стилю життя доброзичлива, альтруїстична, впевнена у собі та проявляє якості групового лідера.

Для типу особистості цього типу притаманна перевага мотивів спілкування, задовольняння потреб взаємної симпатії. Ці люди найчастіше бувають прихильниками групових норм, ідеалів, цінностей, до яких, однак, ставляться некритично. В житті, а також в сумісній діяльності орієнтуються переважно на дотримання традицій та ритуалів.

Люди цього типу намагаються підтримувати добрі стосунки з оточуючими, але вони здебільшого поверхневі, що досить часто заважає виконанню конкретної проблеми, завдання та наданню щирої допомоги людям.

Даний стиль життя характеризується високим рівнем активності особистості, високу ступінь здійснення вчинків, рішучість в діях, потяг до постійної активного способу життя, високу інтенсивність ритму та змістовної характеристики життєдіяльності в цілому. їм притаманні високий рівень самостійності та ініціативності.

Статистичні характеристики шостого типу стиля життя особистості: Компоненти складової фактора спрямованості: колективний тип спрямованості; альтруїстична установка – 14,87 ($\sigma_x=1,25$) та спрямовані на результат дій – 6,90 ($\sigma_x=1,63$); на процес дії – 4,93 ($\sigma_x=1,28$); мотиваційний полюс спрямований на удачу – 13,93 ($\sigma_x=0,88$). Компоненти складової фактора активності: рівень активності високий; інтернальний рівень суб'єктивного контролю (– 8,27 ($\sigma_x=1,44$); інтернальність – 14,73 ($\sigma_x=1,44$)); низький рівень ригідності – 4,13 ($\sigma_x=0,83$); високий рівень ініціативності – 25,87 ($\sigma_x=1,41$) та високий рівень самостійності – 26,33 ($\sigma_x=1,45$). Основні особистісні показники: властолюбство – 14,93 ($\sigma_x=1,28$); самовпевненість – 13,80 ($\sigma_x=0,56$); наполегливість 12,07 ($\sigma_x=1,39$); скептицизм – 6,80 ($\sigma_x=1,47$); рівень залежності не визначений – 6,47 ($\sigma_x=0,99$); рівень невпевненості не визначений – 5,87 ($\sigma_x=0,74$); доброзичливість – 10,27 ($\sigma_x=0,80$); безкорисливість – 13,87 ($\sigma_x=1,25$).

Загальна характеристика самоціннісно-праксичного пасивного типу стилю життя.

Самоціннісно-праксичний пасивний тип (VII) стилю життя – представники даного типу стилю життя ініціативні, але нерішучі, провідним мотивом їх життя є бажання виконувати свою справу як найліпше, їх активність залежить від досягнення успіху, вони наполегливі, здатні долати труднощі, але ригідні, інертні, закриті, схильні до монотонної, кропіткої праці та потребують емоційної підтримки та контролю з боку керівництва. Типовий представник цього типу – виконавець.

Даний тип характеризується низьким рівнем активності, що характеризує суб'єкта як інертного, «важкого на підйом», більш схильного до життя у

внутрішньому світі, ніж до зовнішньої активності. Для пасивно-колективістичного типу стиля життя характерний високий поріг активності, тобто висока ступінь важкості здійснення вчинків, нерішучість в діях, потяг до пасивності, замкнутому способу життя. Необхідні дії людина цього типу стиля життя відкладає до останньої можливості. Довгий час переживає і обдумує свої проблеми, любить «покопатись» у собі. Проте люди з таким стилем життя самостійні та досить ініціативні, коли цього потребує ситуація вирішення важливої для них діяльності. Передусім це проявляється в спрямованості цього типу на справу. Цей тип спрямованості відображає основну ціль людини як бажання виконувати свою справу як найліпше і зацікавленість в ній як провідний мотив життя. Не зважаючи на свої власні інтереси, така людина буде охоче співпрацювати з колективом, якщо це підвищить ефективність виконуючої роботи. В міжособистісних стосунках намагається відстоювати власну думку, якщо вважає її корисною в виконання справи. Особистість з таким типом спрямованості не ухиляються від відповідальності взагалі та прийняття відповідальних рішень. В спілкуванні мають почуття міри та такту, емпатійні. Намагаються спрямувати свою діяльність та діяльність оточуючих на конструктивне рішення загальних проблем. Мають задатки лідерів. Така особистість в найменшій мірі залежить від тиску групової думки, може критично оцінювати себе та своє оточення. Серед людей з таким типом спрямованості зустрічаються здебільшого люди обдаровані, люди з вираженою схильністю до певної професійної діяльності.

Статистичні характеристики сьомого типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: прагматичний тип спрямованості; нахил до альтруїстичної установки – 8,13 ($\sigma_x=0,94$) та спрямованість на результат дій – 6,90 ($\sigma_x=1,63$); на процес дії – 4,93 ($\sigma_x=1,28$); мотиваційний полюс спрямований на удачу – 10,87 ($\sigma_x=1,01$).

Компоненти складової фактора активності: рівень активності низький; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 10,47 ($\sigma_x=1,01$)); інтернальність: – 12,57 ($\sigma_x=1,28$)); високий рівень ригідності – 12,87

($\sigma_x=1,72$)); високий рівень ініціативності – 18,73 ($\sigma_x=1,72$) та високий рівень самостійності – 23,17 ($\sigma_x=1,74$). Основні особистісні показники: нахил до керівництва – 7,67 ($\sigma_x=0,55$); впевненість у собі – 10,13 ($\sigma_x=1,07$); наполегливість 12,37 ($\sigma_x=1,69$); скептицизм – 7,13 ($\sigma_x=1,31$); поступливий – 8,23 ($\sigma_x=1,19$); рівень залежності не визначений – 4,73 ($\sigma_x=1,53$); доброзичливість – 9,37 ($\sigma_x=0,83$); чуйність – 9,27 ($\sigma_x=0,74$).

Загальна характеристика самоціннісно-практичного ситуативного типу стилю життя.

Самоціннісно-практичний ситуативний тип (VIII) стилю життя характеризується прагматичною спрямованістю представників, їх соціальною відповідальністю, моральністю, схильністю до лідерства. Але їх активність нестабільна, мерехтлива і визначається домінуючим на цей час захопленням.

Проте характеризуються високим рівнем ініціативності та самостійності. Притаманна прагматична спрямованість, яка відображає основну ціль людини як бажання виконувати свою справу як найліпше і зацікавленість в ній як провідний мотив життя. Не зважаючи на свої власні інтереси, така людина буде охоче співпрацювати з колективом, якщо це підвищить ефективність виконуючої роботи. В міжособистісних стосунках намагається відстоювати власну думку, якщо вважає її корисною в виконання справи. Особистість з таким типом спрямованості не ухиляються від відповідальності взагалі та прийняття відповідальних рішень. В спілкуванні мають почуття міри та такту, емпатійні. Намагаються спрямувати свою діяльність та діяльність оточуючих на конструктивне рішення загальних проблем. Мають задатки лідерів. Така особистість в найменшій мірі залежить від тиску групової думки, може критично оцінювати себе та своє оточення. Серед людей з таким типом спрямованості зустрічаються здебільшого люди обдаровані, люди з вираженою схильністю до певної професійної діяльності.

Особистості з самоціннісно-практичним ситуативним стилем життя притаманні високі показники по шкалі альтруїстичних установок. При цьому домінуючим в поведінці людей даного типу є мотив допомоги, який

проявляється в співчутті, в задовольненні потреб безпорадної людини, в прагненні втішати, захищати, піклуватися, опікати тих, хто цього потребує. Їх поведінка базується на моральних нормах суспільства, таких, наприклад, як почуття обов'язку, соціальної відповідальності. Їм притаманна така система ціннісних орієнтацій особистості, за якою центральним мотивом та критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини чи соціальної спільноти, прагнення до безкорисливого надання допомоги іншим. Ставши ціннісною орієнтацією особистості, Альтруїзм визначає життєву позицію особистості даного стилю життя як гуманістичну. Суб'єктивно це проявляється в почутті симпатії, орієнтації в поважному ставленні до інших.

Такі люди вважають свої дії важливим чинником організації власного життя, відносинах в колективі, в кар'єрі, тобто у всіх сферах життєдіяльності. Така людина вважає себе спроможною контролювати свої неформальні відносини з другими людьми, визвати до себе повагу, симпатію, активно формувати своє коло спілкування. Таким чином, цьому типу стилю життя притаманна активна життєва позиція, незалежність та відповідальність за себе.

Середній рівень ригідності пояснюється дещо консервативними поглядами, нахилами до традиційних, усталених форм само прояву.

В міжособистісних стосунках характеризуються переважанням не конформних тенденцій, вираженою незалежністю думок, впевненістю у собі, вимогливістю до себе і до оточуючих, упертістю, тенденціями до лідерства, великодушністю, альтруїзмом та відповідальністю

Статистичні характеристики восьмого типу стилю життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: прагматичний тип спрямованості; нахил до альтруїстичної установки – 8,92 ($\sigma_x=0,82$) та спрямованість на результат дій – 7,08 ($\sigma_x=1,04$); на процес дії – 3,46 ($\sigma_x=1,74$); мотиваційний полюс спрямований на удачу – 12,38 ($\sigma_x=0,51$). Компоненти складової фактора активності: рівень активності середній; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність: – 9,04 ($\sigma_x=1,95$)); інтернальність: – 13,96 ($\sigma_x=2,13$)); середній рівень ригідності – 7,13 ($\sigma_x=0,46$));

високий рівень ініціативності – 24,08 ($\sigma_x=1,56$) та високий рівень самостійності – 22,96 ($\sigma_x=1,35$). Основні особистісні показники: нахил до керівництва 7,29 ($\sigma_x=0,82$); – 10,29 ($\sigma_x=2,39$); вимогливість – 9,38 ($\sigma_x=2,33$); упертість 10,96 ($\sigma_x=1,35$); доброзичливість (– 6,71 ($\sigma_x=1,95$)); безкорисливість – 12,33 ($\sigma_x=0,32$).

Загальна характеристика самоціннісно-практичного активного (творчого) типу стилю життя.

Самоціннісно-практичний активний тип стилю життя (IX) характерний для особистісно зрілих, схильних до самоактуалізації, психологічно здорових особистостей з високим ступенем життєтворчості та самореалізації. Вони обирають конструктивні перетворюючі стратегії, вирізняються оптимістичним світосприйманням, позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя, яскравою мотивацією досягнення цілей. Цей тип можна визначити як творчий.

Даний стиль життя характеризується високим рівнем активності особистості, високу ступінь здійснення вчинків, рішучість в діях, потяг до постійної активного способу життя, високу інтенсивність ритму та змістовної характеристики життєдіяльності в цілому. Їм притаманні високий рівень самостійності та ініціативності.

Людям цього типу стиля життя притаманні високий рівень самостійності, яка проявляється в незалежності, прийнятті рішень без зайвої допомоги з боку оточуючих, невідчужливість впливу середовища та ініціативності, тобто в прагненні знаходити та пропонувати іншим засоби вирішення загальних для особистості та колективу задач.

Притаманна самоціннісно-практична спрямованість для людей даного типу стилю життя відображає основну мету як бажання виконувати свою справу як найліпше і зацікавленість в ній як провідний мотив життя. Не зважаючи на свої власні інтереси, така людина буде охоче співпрацювати з колективом, якщо це підвищить ефективність виконуючої роботи. В міжособистісних стосунках намагається відстоювати власну думку, якщо вважає її корисною в виконання справи. Особистість з таким типом

спрямованості не ухиляються від відповідальності взагалі та прийняття відповідальних рішень. В спілкуванні мають почуття міри та такту, емпатійні. Намагаються спрямувати свою діяльність та діяльність оточуючих на конструктивне рішення загальних проблем. Мають задатки лідерів. Така особистість в найменшій мірі залежить від тиску групової думки, може критично оцінювати себе та своє оточення. Серед людей з таким типом спрямованості зустрічаються здебільшого люди обдаровані, люди з вираженою схильністю до певної професійної діяльності.

Простежується значна вираженість орієнтації на результат діяльності. При цьому дії людини спрямовані на те, щоб досягти конструктивних, позитивних результатів. Особистісна активність в такому випадку залежить від потреби в досягненні успіху.

Мотивація успіху: особистості цього типу активні, ініціативні. Якщо зустрічаються перепони – шукають засоби їх подолання. Продуктивність діяльності і ступінь її активності в меншій мірі залежать від зовнішнього контролю. Для людей з таким типом мотивації характерна наполегливість в досягненні цілей, вони схильні планувати своє майбутнє.

Віддають перевагу середнім та завищеної складності завданням, але ставлять реально досяжні цілі, Якщо ризикують, то розважливо. В цілому такі якості забезпечують сумарний успіх, який суттєво відрізняється від незначних досягнень при заниженій мотивації досягнень і випадкового везіння при завищеній мотивації досягнень. В значній мірі цей тип характеризується вираженим ефектом Зейгарник (незавершені дії запам'ятовуються краще, ніж завершені). Вони схильні до переоцінки своїх невдач відносно досягнутих успіхів. Виконуючи завдання проблемного характеру, а також в умовах дефіциту часу результативність їх діяльності здебільшого покращується. Привабливість задачі зростає пропорційно її складності. Вони схильні до сприйняття та переживання часу як «цілеспрямованого та швидкого», а не безцільно текучого.

Ці характеристики значною мірою зумовлені яскравою вираженістю інтернальності даного типу особистості, що характеризує особистість такими якостями, як впевненість у собі, спокій та доброзичливість, тому люди цього типу більш соціально популярні, більш ніж інші знаходять в житті сенс та цілі. Інтернальність, (переважаюча тенденція власної відповідальності). За цією характеристикою люди менш схильні підкорятися тиску інших людей, більш гостро реагують на втрату власної свободи, активніше шукають Інформацію, більш впевнені у собі. Вони інтерпретують значущі події як результат власних зусиль, вважають, що більшість важливих подій їх життя була результатом їх власних дій і почувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. Вони вважають, що добилися самі усього хорошого, що було і є в їх житті, що вони здатні з успіхом досягнути своїх цілей і в майбутньому. Але вони беруть на себе відповідальність і за усі негативні події, схильні обвинувачувати себе у невдачах, неприємностях, стражданнях. Такі люди вважають свої дії важливим чинником організації власного життя, відносинах в колективі, в кар'єрі, тобто у всіх сферах життєдіяльності. Така людина вважає себе спроможною контролювати свої неформальні відносини з іншими людьми, визвати до себе повагу, симпатію, активно формувати своє коло спілкування. Цьому типу стиля життя притаманна активна життєва позиція, незалежність та відповідальність за себе.

Особи з таким стилем життя здебільшого обирають конструктивні, творчі, перетворюючі стратегії, вирізняються оптимістичним світосприйманням, усталеною позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя, яскравою мотивацією досягнення цілей. Вони сприймають складну життєву ситуацію різнобічно, у сукупності її позитивних та негативних сторін, у її зв'язках із іншими подіями. Коли умови не визначені, така людина починає шукати нової інформації, яка допомогла б їй прийняти рішення. Вона дуже чутливо ставиться до найнепомітніших особливостей колізії, яка переживається, що допомагає подолати труднощі. Світ для цього типу стиля життя – джерело викликів, можливість визначити свої здібності.

Особистість з самоціннісно-практичним активним стилем життя характеризується високим рівнем пластичності, тобто відсутністю ригідності, легку переключаємість з одної установки на іншу.

В ситуаціях, які потребують від людини змінити програму поведінки – стиль та спосіб життя, стереотипи, ставлення, установки, звички, темп та ритм діяльності, засоби досягнення певної цілі, саму ціль та проявляється легкість в змінюванні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, які об'єктивно потребують її змінювання, що проявляється в 1) легкості перебудови сприйняття та уявлень в зміненій ситуації; 2) пластичності емоційних відкликів на змінені об'єкти емоцій; 3) рухливій перебудові системи мотивів в обставинах, що вимагають від суб'єкта гнучкості та змінювання характеру поведінки.

Характерною особливістю даного типу є вираженість альтруїстичних установок. Це проявляється в тім, що домінуючим в поведінці людей даного типу є мотив допомоги, який проявляється в співчутті, в задовольненні потреб безпорадної людини, в прагненні втішати, захищати, піклуватися, опікати тих, хто цього потребує. Їх поведінка базується на моральних нормах суспільства, таких, наприклад, як почуття обов'язку, соціальної відповідальності. Їм притаманна така систему ціннісних орієнтацій особистості, за якою центральним мотивом та критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини чи соціальної спільноти, прагнення до безкорисливого надання допомоги іншим. Альтруїзм визначає життєву позицію особистості ситуативно-колективістичного стилю життя як гуманістичну. Суб'єктивно це проявляється в почутті симпатії, орієнтації в поважному ставленні до інших.

Особистість з активно-практичним стилем життя характеризується переважанням лідерських якостей над покірливістю, ініціативністю, не уникненням відповідальності, впевненістю у собі. Така людина добре адаптується, здібні до подолання труднощів. Їй притаманні демократичність, гнучкість, лояльність, урахування особливостей конкретної ситуації, пластичність поведінки, емпатія, доступність в спілкуванні.

Статистичні характеристики дев'ятого типу стиля життя особистості. Компоненти складової фактора спрямованості: праксичний тип спрямованості; нахил до альтруїстичної установки (13,75 ($\sigma_x=1,76$)) та спрямованість на результат дій (9,46 ($\sigma_x=0,67$)); на процес дії (3,17 ($\sigma_x=0,83$)); мотиваційний полюс спрямований на удачу (14,83 ($\sigma_x=1,53$)). Компоненти складової фактора активності: рівень активності середній; рівень суб'єктивного контролю не виділяється (екстернальність – 7,42 ($\sigma_x=1,16$); інтернальність – 15,58 ($\sigma_x=1,16$)); низький рівень ригідності (3,50 ($\sigma_x=1,0$)); високий рівень ініціативності (26,17 ($\sigma_x=0,94$)) та високий рівень самостійності (26,00 ($\sigma_x=1,04$)). Основні особистісні показники: властолюбство (15,33 ($\sigma_x=0,49$)); самовпевненість (12,42 ($\sigma_x=1,0$)); наполегливість (9,58 ($\sigma_x=1,51$)); скептицизм (3,17 ($\sigma_x=0,94$)); рівень залежності не визначений (4,33 ($\sigma_x=1,15$)); довірливий (7,17 ($\sigma_x=1,11$)); спрямований на доброзичливість (5,42 ($\sigma_x=1,16$)); безкорисливий (14,08 ($\sigma_x=0,90$)).

Таблиця 2.3

Параметри психологічних характеристик типів стилю життя особистості

показники	типи								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Індивідуалістична спрямованість	+	+	+						
Колективістична спрямованість				+	+	+			
Прагматична спрямованість							+	+	+
Низька активність	+			+			+		
Ситуативна активність		+			+			+	
Високий рівень активності			+			+			+
Егоїстичні установки	+	+							
Альтруїстичні установки					+	+	+	+	+
Спрямованість на процес діяльності					+				
Спрямованість на результат діяльності			+	+		+	+	+	+
Мотивація успіху			+			+	+	+	+

Продовження таблиці 2.3

показники	типи								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Мотивація запобігання невдачі	+	+		+	+				
Екстернальність	+	+		+			+		
Інтернальність			+			+		+	+
Ригідність	В	В	Н	В	С	Н	В	С	Н
Ініціативність	Н	Н	В	Н	Н	В	В	В	В
Самостійність	Н	Н	В	Н	Н	В	В	В	В
1 “Владний-лідуючий тип за Т.Лірі						+	+	+	
2 Незалежний-домінуючий			+			+		+	+
3 Прямолінійний-агресивний			+		+	+			
4 Недовірливий-скептичний	+		+				+	+	
5 Покірливий-сором’язливий		+		+	+				
6 Залежний-слухняний		+		+	+				
7 Співпрацюючий-конвенціональний	+	+		+	+	+			+
8 Відповідальний-альтруїстичний				+	+	+		+	+

Як видно, рівень активності студентів, що відносяться до 9 стильового типу достатньо високий (близько 14) та найбільш виражений рівень розвитку практичної спрямованості (8).

2.3. Аналіз типів життєвих стилів та рівнів їх розвитку у студентів

За результатами обробки отриманих даних тестування у кожній віковій групі були одержані кількості реципієнтів (частоти), що відносяться до різних стильових типів, та розраховані відносні частоти (або ймовірності) P_i за формулою (2.4) [2, 50].

$$p_i = \frac{n_i}{N} \quad (2.4),$$

де n_i – кількість реципієнтів, що відносяться до i -го стильового типу $i = 0, \dots, 9$;

N – загальна кількість реципієнтів.

Для студентів результати розподілу за стильовими типами представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Розподіл реципієнтів за типами стилю життя (%) $n = 337$

Типи	Студенти	
	Кількість реципієнтів	Відносна частота у відсотках
пасивно-індивідуалістичний	18	5,96
ситуативно-індивідуалістичний	79	26,16
активно-індивідуалістичний	24	7,95
пасивно-колективістичний	33	10,93
ситуативно-колективістичний	67	22,19
активно-колективістичний	15	4,97
Самоціннісно-практичний пасивний	30	9,93
Самоціннісно-практичний ситуативний	24	7,95
Самоціннісно-практичний активний	12	3,97

В юнацькому віці (студенти) спостерігається тенденція до значущого збільшення типів стилю життя з самоціннісно-практичною спрямованістю (22%) і високими рівнями активності (73,2%), і, навпаки, різкого спаду пасивних, індивідуалістичних стилів життя. Це свідчить про якісно новий рівень вікового розвитку особистісної та стильової сфери. Крім того, серед студентів з'являється самоціннісно-

практичний активний тип стилю життя, за своїми характеристиками наближений до поняття здорової, гармонійної, самоактуалізуючої особистості, що свідчить про набуття особистістю цього типу особистісної зрілості в процесі успішного життєвого, особистісного та професійного самовизначення.

Результати дослідження студентів вказують на те, що у цій віковій групі найменш представлені типи з низьким та високим рівнем активності та практичною спрямованістю особистості.

Найбільші показники отримали типи з індивідуалістичною та ситуативною спрямованістю, що на наш погляд зумовлено віковими особливостями розвитку особистості, а саме важливістю інтимно-особистісного спілкування з однолітками, появою рефлексії, формуванням Я концепції як новоутвореннями даного віку. Аналіз отриманих шляхом співвідношення цих параметрів типів стилів життя, їх психологічних характеристик та розподілу серед студентів, дозволив вважати наведені типи й етапами розвитку стилю.

Аналіз отриманих результатів приводить до висновку, що між певними типами стилю, які за своїми характеристиками можуть розглядатися як рівні його розвитку, а також в межах кожного окремого типу постійно йдуть рухливі зміни, що відображає потяг людей до психологічної зрілості та змін в ціннісних орієнтаціях, що в свою чергу залежать від особливостей вікового та особистісного розвитку людини. Цей факт приводить до висновку про можливість розвитку стиля життя, його руху до більшої міри соціальної зрілості, гармонійності особистості, інтегрованості у суспільстві, розвитку в напрямку самоактуалізації.

У відсотковому відношенні розподіл реципієнтів за типом спрямованості та рівнем активності представлено в табл. 2.5.

Отримані результати добре співвідносяться с положенням про те, що соціальний розвиток особистості відбувається в двох взаємопов'язаних напрямках: соціалізації (оволодіння суспільним досвідом, його присвоєння); індивідуалізації (набуття самостійності, відносної автономності).

Відносна частота розподілу реципієнтів за типом спрямованості та рівнем активності у трьох вікових групах (%)

ознака		вікова група	Студенти
		Тип спрямованості	індивідуалістичний
колективістичний	38,1%		
практичний	21,9%		
Рівень активності	низький	26,8%	
	ситуативний	56,3%	
	високий	16,9%	

Дев'ять типів стилю життя особистості пропорційно розкривають динаміку його формування. Для порівняння типів між собою вводиться відносна шкала типів стилю життя особистості (Рис. 2.1.). За шкалою типи розташовані у вигляді графічної кривої. /Типи на початку становлення перебувають нижче на шкалі, наприкінці становлення вище на шкалі./

Аналіз отриманих шляхом співвідношення параметрів типів стилів життя, їх психологічних характеристик та розподілу серед студентів дозволив вважати наведені типи й етапами розвитку стилю.

Окрім того, аналіз психологічних характеристик кожного з типів стилю життя особистості та результати їх рангування дають можливість представити їх послідовність в залежності від ступеня розвитку. Послідовно вони розподіляються так:

- пасивно-індивідуалістичний (1);
- пасивно-колективістичний (2);
- ситуативно-індивідуалістичний (3);
- ситуативно-колективістичний (4);
- самоціннісно-практичний пасивний (5);
- активно-індивідуалістичний (6);

- активно-колективістичний (7);
- самоціннісно-практичний ситуативний (8);
- самоціннісно-практичний активний (9).

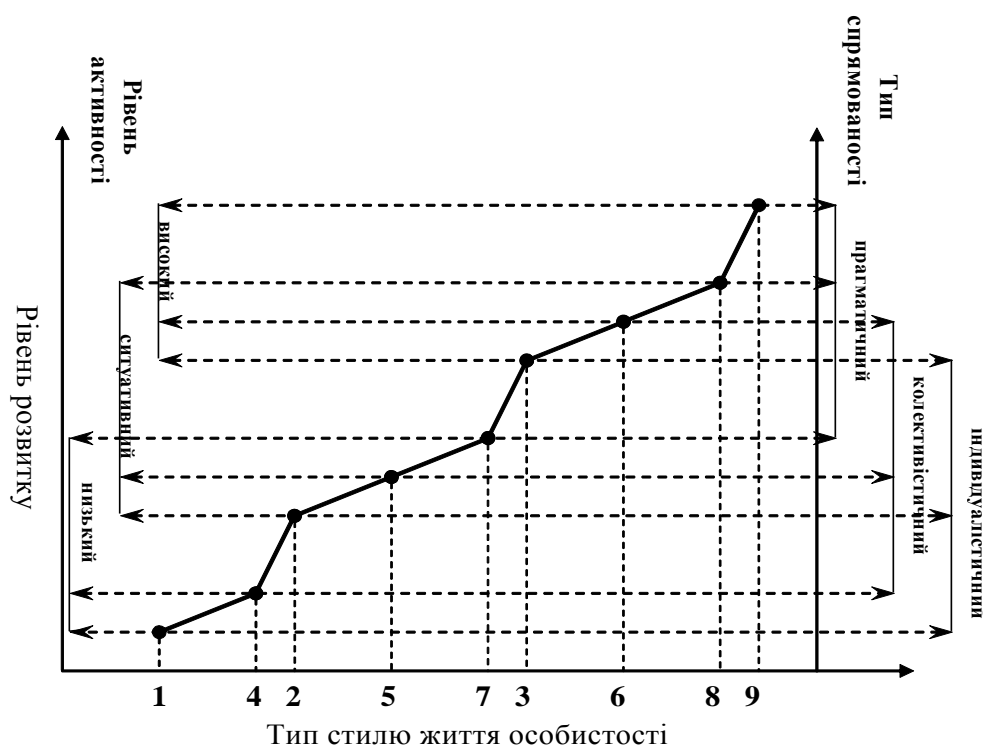

Рис. 2.1. Відносна шкала розвитку типів стилю життя особистості

Безперечно наведена послідовність – це, так би мовити, ідеальний шлях розвитку, спадковості стилю. В реальному житті людина не завжди досягає в своєму розвитку вищих ступенів стилю життя, його розвиток може і не відбуватись, чи відбуватись стрибкоподібно в тому чи іншому напрямку. Але безперечно, динаміка розвитку стилю життя від пасивно-індивідуалістичного як споживацького, інфантильного та індіферентного до активно-практичного (творчого) як соціально зрілого, самодостатнього і гармонійного стилю відображає розвиток людини в напрямку до самоактуалізації і психологічного здоров'я. Це положення підтверджує і детальне порівняння психологічних характеристик діяльно-практичного стилю життя з даними А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса та ін. стосовно особистостей, які прагнуть стати тими, ким вони можуть стати, тобто – до самоактуалізації.

2.4. Особистісна зрілість як психологічна умова розвитку життєвого стилю в процесі самовизначення особистості студента

Для перевірки припущення про типи як рівні розвитку стилів життя недостатньо лише теоретичного аналізу їх експериментально виявлених характеристик. Необхідний об'єктивний показник, який би наочно показував ступінь зрілості цих властивостей. В якості такого критерію ми використали ступінь особистісної зрілості, що отриманий за методикою «Опитувальник особистісної зрілості» О. Штепи.

Для нашого дослідження найбільш важливими є показники порогу активності та типу спрямованості особистості у студентів. З 337 реципієнтів до групи студентів потрапило 302 особи, яким було запропоновано опитувальник для виявлення рівню особистісної зрілості. За результатами тестування були отримані експериментальні дані, переведені у стени за факторами: відповідальність, децентрація, глибинність переживань, життєва філософія, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність. Критеріями високого (В), необхідного (Н) та критичного (К) рівнів особистісної зрілості є яскравість вияву у стенах таких факторів, як відповідальність, життєва філософія, автономність та креативність. Для з'ясування зв'язку між показниками активності, спрямованості особистості та особистісною зрілістю студентів у кожній стильовому типі обчислимо коефіцієнт кореляції Пірсона за формулою (2.7). Для проведення розрахунків рівні особистісної зрілості переведено в числові значення за такою схемою: високий – 1, необхідний – 2 та критичний – 3.

$$r_{xy} = \frac{\sum X_i Y_i - \frac{\sum X_i \cdot \sum Y_i}{N}}{\sqrt{SS_x \cdot SS_y}} \quad (2.7)$$

де X_i і Y_i – рівень першого та другого показників у i -го реципієнта;

N – кількість реципієнтів групи;

SS_x і SS_y обчислюються за формулою:

$$SS_x = \sum X_i^2 - \frac{(\sum X_i)^2}{N} \quad (2.8)$$

Знайдені коефіцієнти кореляції Пірсона для кожного стильового типу поєднано до кореляційних матриць. Результати розрахунків (Додаток Г, табл. Г.2-Г.10) представлені у табл. 2.19.

В отриманих кореляційних матрицях на перетині i -го стовпця та j -ой строки знаходиться коефіцієнт кореляції між i і j показниками.

Слід відзначити, що коефіцієнти кореляції лише дають можливість виявити міру лінійного взаємозв'язку між парою показників, узгодженість їх змін [3, с. 49]. Коефіцієнти кореляції характеризуються силою та значущістю.

Існує така класифікація коефіцієнтів кореляції за силою [3, с. 51]:

$|r_{xy}| > 0,7$ – сильний зв'язок;

$0,50 < |r_{xy}| < 0,69$ – середній;

$0,30 < |r_{xy}| < 0,49$ – помірний;

$0,20 < |r_{xy}| < 0,29$ – слабкий;

$|r_{xy}| < 0,19$ – дуже слабкий.

Як видно з даних кореляційних матриць (табл.), між рівнями порогу активності та особистісної зрілості для всіх стильових типів крім другого існує сильний зв'язок, в той час як між рівнями спрямованості та особистісної зрілості зв'язок майже відсутній (всі $|r_{xy}| < 0,30$).

Рівень значущості (критичне значення) дозволяє оцінити, наскільки отриманий коефіцієнт кореляції достовірний. Це табличне значення відповідає об'єму вибірки і відповідає 95% ймовірності (внесено до кореляційних матриць в стовпець Значущість).

Експериментальне дослідження та критичні значення коефіцієнту кореляції свідчать про 95% достовірність позитивного зв'язку між показниками рівню активності та ступенем особистісної зрілості студентів.

Розподіл студентів з різними типами стилю життя за рівнем особистісної зрілості (табл. 2.6) свідчить про зростання рівня особистісної зрілості відповідно до динаміки типів стилю життя.

Таблиця 2.6

Розподіл студентів з різними типами стилю життя за рівнем особистісної зрілості (n=302)

Типи стилю життя	Загальна кількість представників	Рівні особистісної зрілості					
		Низький		середній		високий	
		Кількість реципієнтів	Відносна частота у відсотках	Кількість реципієнтів	Відносна частота у відсотках	Кількість реципієнтів	Відносна частота у відсотках
Пасивно-індивідуалістичний	18	17	94,44	1	5,55	-	-
Ситуативно-індивідуалістичний	79	74	93,67	5	6,33	-	-
Активно-індивідуалістичний	24	3	12,5	19	79,16	2	8,33
Пасивно-колективістичний	33	29	87,87	4	12,12	-	-
Ситуативно-колективістичний	67	7	10,44	57	85,07	3	4,47
Активно-колективістичний	15	-	-	2	13,33	13	86,66
Самоціннісно-практичний пасивний	30	2	6,66	27	90	1	3,33
Самоціннісно-практичний ситуативний	24	-	-	2	8,33	22	91,66
Самоціннісно-практичний активний	12	-	-	-	-	12	100

Так, студенти, що мають типи стилю життя з низькими рівнями розвитку (пасивно-індивідуалістичний, ситуативно-індивідуалістичний, пасивно-

колективістичний) характеризуються, за нашими даними, низькими рівнями особистісної зрілості (94,44 %), не впевнилися у правильності професійного вибору, за експертними оцінками, несамостійні, залежать від батьківської опіки.

Групі досліджуваних студентів з середнім рівнем особистісної зрілості притаманні відповідні за рівнем розвитку стилі життя (активно-індивідуалістичний, ситуативно-колективістичний, самоціннісно-практичний пасивний), що зафіксовано у 90-79,16 % співпадінь.

Показовий позитивний зв'язок знайдений і між високими за рівнем розвитку типами стилю життя (самоціннісно-практичним ситуативним, самоціннісно-практичним активним, активно-колективістичним) та високим рівнем особистісної зрілості студентів, показники співпадінь яких коливаються від 86,66% до 100%. Цей факт свідчить про те, що досягнення вищих рівнів розвитку стилю життя можливе лише за умови набуття особистісної зрілості внаслідок успішного особистісного і професійного самовизначення.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Загальні принципи психолого-педагогічного супроводу становлення життєвого стилю студентської молоді

Реалізація цілеспрямованих психолого-педагогічних впливів з метою оптимізації процесу розвитку стилю життя доцільна, на нашу думку, в межах психолого-педагогічного супроводу формування підростаючої особистості в системі освіти.

Психолого-педагогічний супровід формування і розвитку стилю життя особистості, як складова загального розвитку особистості, – це, перш за все, система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного психологічного розвитку підростаючої особистості в ситуації реальної педагогічної взаємодії в закладах освіти, що базується на таких принципах:

- безумовна цінність внутрішнього світу кожного вихованця, пріоритетність потреб, мети і цінностей його розвитку;

- створення умов для самостійного творчого засвоєння студентами системи стосунків зі світом і власним Я, для самостійного і відповідального здійснення кожним вихованцем особистісно значущого життєвого вибору;

- створення умов для максимального особистісного розвитку в межах об'єктивного, конкретного соціально-педагогічного середовища і врахування наявного рівня розвитку стилю життя та його складових, сформованості відповідних вікових новоутворень.

Психолого-педагогічний супровід формування стилю життя особистості в юнацькому віці може бути конкретизовано через вирішення таких завдань:

1. Проведення разом із педагогами аналізу освітнього середовища з точки зору тих можливостей, які воно надає для розвитку стилю життя особистості на певному віковому етапі формування і розвитку особистості.

2. Визначення психологічних критеріїв розвитку гармонійного та конструктивного стилю життя особистості студента.

3. Організацію і проведення певних заходів, форм і методів роботи, що можуть розглядатись як умови для успішного розвитку максимально розвинутих (відповідно до віку) стилів життя.

4. Приведення цих заходів до системи постійної цілеспрямованої роботи для досягнення максимального результату в кожному окремому випадку.

Оптимізація процесу розвитку стилю життя особистості в юнацькому віці в межах психолого-педагогічного супроводу реалізується в таких напрямках роботи психолога освітнього закладу:

- психодіагностичний;
- розвивальний;
- консультативно-просвітницький.

Необхідно зазначити, що запропоновані напрями психолого-педагогічного супроводу становлення і розвитку стилю життя мають складати узгоджену, послідовну і цілеспрямовану систему роботи з усіма суб'єктами (вихованцем, педагогічним колективом, батьками, навчальним класом чи студентською групою) виховного процесу підростаючої особистості.

Форми практичної реалізації напрямів психолого-педагогічного супроводу процесу формування і розвитку стилю життя особистості в юнацькому віці:

Психодіагностичний напрям психолого-педагогічного супроводу спрямований на визначення певного типу стилю життя особистості і виявлення рівня розвитку його основних складових з метою їх подальших корекції та розвитку. При проведенні діагностичного мінімуму (визначення типу стилю життя) достатньо використати методики «Поріг активності» Т.А. Романової для виявлення рівня активності особистості та «Спрямованість особистості»

В.Смекала-М.Кучера для виявлення типу спрямованості особистості вихованця. Використання діагностичного мінімуму в діагностиці стилів життя доцільно: 1) на початку психолого-педагогічного супроводу формування стилю життя; 2) у великих групах.

Для більш детального і ґрунтовного вивчення змістовних характеристик та індивідуальних особливостей (індивідуальних варіантів статистично значимих показників) стилю життя, що необхідно при розробці і проведенні індивідуальних програм розвитку стилю життя певної особистості, застосовуються методики: Опитувальник рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера (у модифікації О.П. Єлисеєва), Психологічний аналіз розвитку вольових якостей Б.Н. Смірнова (шкала Ініціативність та самостійність), Шкала діагностики психічної ригідності Г. Айзенка, питальник Мотивація успіху та боязнь невдачі А.О. Реана, Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потрібнісній сфері О.Ф. Потьомкіної, питальник Т. Лірі Інтерперсональний діагноз. Психодіагностичні дані доцільно порівняти з віковими нормами розвитку особистості для подальшого врахування в розвиваючих заходах.

Корекційно-розвивавальний напрям представляє собою найбільш складний, великий тривалий блок роботи в межах психолого-педагогічного супроводу формування стилю життя в межах навчання. Корекційно-розвивавальна робота передбачає активний вплив на особистість з метою формування в неї певних індивідуально-психологічних особливостей, необхідних для подальшого формування і розвитку її стилю життя. Мета корекційно-розвивавального впливу на оптимізацію розвитку стилю життя особистості визначається через розуміння онтогенетичних закономірностей становлення стилю життя у процесі цілісного психологічного розвитку особистості студента.

Основною стратегією корекційно-розвивального напрямку психолого-педагогічного супроводу розвитку стилю життя особистості є надання допомоги, що орієнтована на індивідуальні особливості людини, її

специфічні можливості і в цілому на унікальність її психічного й особистісного розвитку.

Таким чином, організація корекційної і розвивальної роботи має здійснюватись у межах таких положень:

1. Зміст розвиваючої роботи, перш за все, відповідає тим компонентам стилю життя, формування і повноцінний розвиток яких на даному віковому етапі найбільш актуальне.

2. Зміст корекційної роботи, перш за все, відповідає тим компонентам стилю життя, рівень яких не відповідає віковим вимогам і являє собою проблемні зони, що стримують розвиток особистості та є психологічними детермінантами низьких рівнів розвитку стилю життя.

3. Корекційно-розвивальна робота має бути організована лише за підсумками проведення психодіагностичних зрізів.

Експериментально доведено, що структурними компонентами стилю життя є активність та спрямованість особистості. До того ж, статистично виявлено провідну роль рівня активності в розвитку стилю життя особистості від найнижчих за рівнем розвитку до найвищих стилів життя. Тому корекційно-розвивальна робота повинна бути спрямована на підвищення рівня активності особистості, але механізмом цього процесу, на нашу думку, має бути корекція спрямованості й розвиток мотиваційно-потребнісної сфери особистост студента. Адже, через реалізовані потреби, збільшується рівень домагань. Усвідомлення й реалізація цих нових домагань приводить до підвищення рівня та використання нових способів активності особистості. Крім того, саме мотиви, як сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, викликають і спрямовують активність підростаючої особистості як суб'єкта стилю життя. Конкретизуючи це положення, слід зауважити, що корекції насамперед потребує індивідуалістична спрямованість особистості.

У залежності від змістовної характеристики кожного типу стилю життя, окрім самоціннісно-праксичного активного (9) як найвищого рівня його розвитку, підлягають корекційно-розвивальним впливам конкретні параметри

стилю, а саме: егоїстичні установки, мотив уникнення невдачі, екстернальність, ригідність, низький рівень ініціативності, самостійності, невпевненість, слабка воля, негативізм та відчуженість, поступливість, конформізм, нечуйність, низький рівень емпатії.

Слід особливо наголосити, що корекційно-розвивальних впливів потребують певні, відповідні новоутворенням і віковим задачам розвитку, структурні компоненти стилю життя, розвиток і корекція яких має бути ефективною, результативною і доцільною для гармонійного становлення стилю життя особистості.

Крім того, кожен виявлений тип стилю потребує конкретно-специфічних для нього корекційно-розвивальних заходів, запропонованих у наведеній нижче таблиці.

Таблиця 3.1

Корекційно-розвивальні заходи типів життя низького рівня розвитку

Тип стилю життя	Параметри, що потребують корекції	Завдання корекційно-розвивального напрямку роботи
пасивно-індивідуалістичний (1)	Спрямованість на себе Конформізм Інертність Егоїзм	Формування навичок взаємодії з однолітками та педагогами, формування прийняття соціальних та етичних норм,
ситуативно-індивідуалістичний (2)	Низький рівень емпатії Мотив уникнення невдачі, малоініціативність, безвідповідальність, пасивність, песимістичність, Несамостійність, невпевненість у собі	формування поведінкової саморегуляції, розвиток активності та незалежності, розвиток мотивації сфери, актуалізація інтересів та розвиток самостійності в їх реалізації, формування позитивної «Я-концепції», стійкої адекватної самооцінки

Продовження таблиці 3.1

Тип стилю життя	Параметри, що потребують корекції	Завдання корекційно-розвивального напрямку роботи
<p>пасивно-колективістичний (4)</p> <p>ситуативно-колективістичний (5)</p>	<p>Інертність</p> <p>Нерішучість</p> <p>пасивність,</p> <p>некритичність до групових норм,</p> <p>егоїстична спрямованість</p> <p>екстернальний локус контролю низька самооцінка,</p> <p>підвищена тривожність, несамостійність, ригідність, конформізм</p>	<p>Формування здатності до відповідальної поведінки, впевненої автономної поведінки, розвиток активності і цілеспрямованості в пізнавальній і соціальній діяльності, формування мотиву самоосвіти і самовиховання, корекція рівня тривожності та розвиток навичок емоційної саморегуляції, формування емоційно-адекватного статусу в групі, розвиток орієнтації на майбутнє</p>
<p>самоціннісно-практичний пасивний (7)</p>	<p>Інертність, залежність від ситуації,</p> <p>ригідність,</p> <p>Нестабільність активності,</p> <p>невпевненість у собі,</p> <p>тривожність</p>	<p>Розвиток навичок емоційної та поведінкової саморегуляції, формування позитивної «Я-концепції», розвиток навичок самореалізації власної спрямованості</p>

Необхідно наголосити, що головним принципом організації і змістовного наповнення корекційно-розвивального напрямку психолого-педагогічного супроводу процесу формування стилю є цілісність. Тобто, зміст корекційно-

розвивальних заходів повинний забезпечувати цілісний вплив на особистість студента. Не зважаючи на певні проблемні точки кожного типу стилю життя, пріоритетні для першочергових корекції і розвитку, для ефективного розвитку стилю життя працювати треба зі всією особистістю в цілому, у всій різноманітності її мотиваційних, емоційних і поведінкових проявів.

Формами корекційно-розвивальної роботи виступають організація психологічного розвиваючого середовища (тренінгові, розвиваючі зустрічі, використання психологічних розвиваючих технологій на навчальних заняттях), реалізація корекційних програм, спеціалізованих за віковими періодами, з найважливіших проблем та завдань розвитку кожного типу стилю життя, які можуть здійснюватись як у формі групової (психологічні тренінги, психологічні ігри, групові дискусії, рольові ігри, психогімнастика), так й індивідуальної діяльності.

Консультативно-просвітницький напрям психолого-педагогічного супроводу формування стилю життя орієнтований на створення умов для активного присвоєння та використання особистістю вихованця та педагогів психологічних знань та їх використовування у процесі формування стилю життя конкретної особистості. Формами практичної реалізації цього напрямку можуть бути просвітні курси, лекторії, факультативи, диспути, бесіди, індивідуальні консультації, психолого-педагогічний консиліум.

Завдання консультативно-просвітницького напрямку психолого-педагогічного супроводу розвитку стилю життя особистості студента реалізуються через 1) надання допомоги вихованцям, які відчують труднощі у психічному розвитку основних психологічних детермінант стилю життя та психічному розвитку власної індивідуальності; 2) навчання навичок самопізнання, самоаналізу, та використання своїх психологічних особливості й і ресурсів для успішного стильового та особистісного розвитку.

Психологічне консультування та просвіту педагогів щодо оптимізації розвитку стилю життя вихованців доцільно проводити у формі психолого-педагогічного консиліуму, що дозволяє побудувати рівноправну співпрацю

педагога і психолога на засадах особистісної відповідальності й організувати цілісне супроводження вихованців у процесі їх навчання в освітньому закладі, задіявши професійний та особистісний потенціал всіх дорослих, які мають відношення до оптимізації процесу становлення і розвитку стилю життя особистості.

3.2. Методичні заходи оптимізації становлення життєвого стилю особистості в юнацькому віці

Процес формування стилю життя особистості в юнацькому віці підпорядковується загальним закономірностям розвитку особистості студента, що зумовлює необхідність 1) врахування їх вікових можливостей і психологічних ресурсів для розвитку більш гармонійних стилів життя та 2) співвіднесення розвивальних впливів з актуальним психологічним станом і віковими новоутвореннями підлітків, що становлять основу для подальшого розвитку їх стилів життя.

Зазначимо, що провідним завданням практичної психолого-педагогічної підтримки стильового розвитку виступає розвиток самосвідомості особистості через реалізацію таких завдань:

1. Розвиток навичок рефлексії, забезпечення особистості студента засобами самопізнання.
2. Підвищення рівня самосприйняття, закріплення почуття власної гідності, впевненості у собі.
3. Зниження внутрішньоособистісних суперечностей та емоційного напруження, формування адекватної самооцінки.
4. Навчання способів ефективного поведінки в різних життєвих ситуаціях.
5. Формування мотивації самовиховання та саморозвитку, навчання прийомів (технік) саморегуляції емоційних станів та поведінки.
6. Розвиток вольових якостей, формування активної життєвої позиції.

Одним із можливих вирішень цього завдання, а саме набуття навичок у групах тренінгу особистісного росту. При цьому у групі тренінгу особистісного росту психолог має будувати роботу так, щоб викликати в підлітків інтерес, бажання, прагнення до самопізнання та саморегуляції, тобто актуалізувати їхню потребу в саморозвитку, а самого підлітка сприймати як суб'єкта саморозвитку.

Загальні вимоги до організації та проведення тренінгу особистісного росту при формуванні у студентів здатності до саморозвитку стилю власного життя:

1. Особливий спосіб введення у предмет тренінгу – через генетично-вихідне поняття, яке потенційно містить усю систему понять, що описують запропонований предмет (теорія навчальної діяльності В.В. Давидова і Д.Б. Ельконіна). Та ким способом ціле може бути задане до того, як будуть запропоновані його складові частини, що дозволить підліткові, не знайомому з цілим, висувати гіпотези про його зміст. А це, у свою чергу, активізує самостійну пошукову діяльність студента. Вихідним поняттям психологічного тренінгу, спрямованого на розвиток у підлітків здатності ставити і розв'язувати завдання власного розвитку, може стати категорія «Я».

2. Особливості організації роботи у групах тренінгу, спрямованих на активізацію процесу особистісного саморозвитку, а саме: робота в цих групах повинна будуватися між двома «полюсами»: індивідуальне – загальне (безпосередній досвід – рефлексія). У класичних групах особистісного росту ми маємо справу тільки з індивідуальним. У них робота побудована на створенні й переживанні унікального, одиничного досвіду «тут і тепер» у міжособистісному просторі групи та його рефлексії. За такою організацією групового процесу, тобто при роботі тільки з індивідуальним, студент не зможе опанувати засоби свідомої постановки мети саморозвитку. Для оволодіння цими способами необхідно показати закономірності виникнення переживань та емоційних станів людини, взаємодії з іншими людьми, з'ясувати можливі причини особистісних проблем і конфліктів у спілкуванні. Однак не можна допустити, щоб психологічна інформація («полюс загального») спровокувала

відхід в абстрактні міркування, які не стосуються їхніх конкретних особистісних проблем. У цьому випадку ми не зможемо допомогти реальному студенту в його саморозвитку. Подолання цієї суперечності можливе при постановці питань типу: «Що я повинен зробити, у яку ситуацію повинен себе поставити, щоб у мені змінилось щось конкретне (наприклад, настрої)?». Звернути увагу на те, що такі запитання можуть існувати і можуть ставитись щодо нього самого – це вже шлях до постановки мети самозміни.

3. Особливий, не репродуктивний спосіб взаємодії учасників групи з психологом, керівником, від якого студент не очікує готових рішень і зразків, але вміє ініціювати співпрацю з психологом, вказуючи, якої саме допомоги він потребує. У групах особистісного розвитку не може бути передачі знань від ведучого до учасників, оскільки особистісне знання можна тільки «напрацювати», «взяти» зі свого досвіду, але не в когось. Не може бути й еталону особистісного знання, у кожного воно своє, інше, а не більш чи менш правильне, краще чи гірше. У групі особистісного саморозвитку особистість ніхто не виправляє, їй дають свободу вибору, він сам вирішує, що їй робити із собою. При цьому група допомагає учаснику осмислити його емоційні стани, почуття, дії, не оцінюючи їх, дає можливість підліткові побачити в собі як гарні (сильні) сторони, так і недоліки. До того ж, це не буде просто раціональним висновком, оскільки підкріплюється безпосереднім досвідом відчуття. Тому один з ефектів груп особистісного саморозвитку – це підвищення усвідомлення своєї поведінки та прийняття відповідальності за неї.

4. Особливий стиль взаємодій з однолітками, забезпечуваний такою організацією спільної роботи у групі, за якої між партнерами розподіляються різні точки зору на обговорювану проблему. Завдання групи, таким чином, зводиться до координації цих точок зору (при провідній ролі психолога-керівника).

5. Особливий тип взаємодії студента із самим собою, який змінюється у процесі психологічного тренінгу. Одне з основних завдань психолога – озброїти студентів засобами самоаналізу й саморегуляції. При цьому

принципово змінюється і характер сприйняття підлітком себе. Тепер сприйняття себе залежить не тільки від ставлення до особистості інших людей, а й від впевненості в тому, що можна змінити в собі те, що є, або створити щось нове, тобто сприйняття себе як «змінюваного мною самим «Я».

6. Забезпечення психологічної безпеки роботи корекційної групи шляхом обов'язкового впровадження, поряд з рефлексивними, дискусійними процедурами, у яких точки зору партнерів формулюються і протиставляються, нереклексивних процедур, які працюють на встановлення почуття спільності, довіри, захищеності, підтримки, взаєморозуміння, сенситивності. Побудова сумісності має відбуватись у двох планах. Сумісність будується, по-перше, на рівні свідомої домовленості групи про норми співпраці, по-друге – невербальному й неусвідомленому рівні тілесної й емоційної довіри. Відчуття учасниками психологічного комфорту у групі є важливою умовою їхнього особистісного розвитку, тому що конструктивна робота над собою учасників тренінгу може здійснюватись тільки у згуртованій групі, що розвивається у психологічному відношенні, при позитивному забарвленні активного спілкування.

Метою тренінгу є актуалізація внутрішніх ресурсів особистості до самокорекції і саморозвитку стилю їх життя через завдання подолання несприятливих компонентів (наприклад, конформізму, егоїзму, низької самооцінки, низької активності, нерішучості, невпевненості, екстернальності та ін.). Групи студентів формуються за відповідністю учасника до певного типу стилю життя, які потребують корекційно-розвивальних впливів, по 12 – 15 осіб, що робить групу керованою, попереджає розпаданню на ізольовані підгрупи і попереджає дефіциту ролей у групі.

Тривалість тренінгових занять варіюється від 45 хвилин до 1,5 годин при відвідуванні один раз на тиждень протягом трьох – п'яти місяців і загалом становить 12- 20 зустрічей, що складають такі блоки:

Перший блок включає психодіагностичне визначення стилю життя і формування групи, інформування учасників про сутність і типологію стилю

життя, чинники його формування і розвитку, об'єднання студентів у групу. На цьому етапі психолог розкриває завдання, які постають перед групою й кожним її учасником, пояснює мету взаємодії і способи її досягнення, знайомить з правилами роботи у групі та складає домовленість про процедуру початку і кінця занять, формує атмосферу довіри, відвертості, що емоційно об'єднує її учасників. Тривалість – 1 заняття.

Другий блок включає реалізацію технік розвитку навичок рефлексії, забезпечення учасників засобами самопізнання, роботу з особистістю на усвідомлення власних психологічних перешкод розвитку ефективного і гармонійного стилю життя та внутрішніх ресурсів, обговорення можливих шляхів й умов для їх подальшого розвитку. Цей етап може включати такі вправи: «Моє фізичне «Я» (мета – рефлексія фізичних особливостей, знайомство зі своїм «Я»), «Хто Я?» (мета – усвідомлення своїх індивідуально-психологічних особливостей, формування уявлень про свою Я-концепцію»), «Без маски», «Автопортрет» (мета – усвідомлення особистісних якостей, розвиток рефлексії), «Контраргументи» (мета – самоаналіз, дослідження якостей особистості) [79]. Тривалість – 2-4 заняття.

Третій блок спрямований на підвищення рівня самосприйняття, закріплення почуття власної гідності, впевненості в собі, навчання прийомів саморегуляції емоційних станів та поведінки, формування мотивації самовиховання та саморозвитку, що надасть психологічну основу для подальшої корекції несприятливих компонентів низьких за розвитком стилів життя. Вправи: «Мої сильні сторони...» (мета – формування позитивного Я-образу), «Хто мені подобається і хто не подобається» (мета – через усвідомлення інших людей, усвідомлення себе, чуттєве розуміння феномену «відношення»), «Ви мене впізнаєте?» (мета – усвідомлення властивостей особистості та розвиток навичок соціальної перцепції) [79, с. 178]. Тривалість – 4-6 занять.

Четвертий блок корекція індивідуалістичної спрямованості, конформізму, розвиток відповідальності, вольових якостей, самостійності, прийняття рішень,

креативності. Вправи: «Казка про чарівника» (мета – посилення і підтримка ідеального «Я» та формування готовності до прийняття життєвих ситуацій, формування відповідальності), «Креатині людина» (мета – усвідомлення проявів креативності, особливостей креативної особистості), «Нестандартний спосіб» (мета – усвідомлення бар'єрів креативності), «Ідеї, принципи» (мета – усвідомлення стереотипів, шаблонів поведінки, що гальмують розвиток, пошук нових рішень), «Образи» (мета – розвиток навичок аналізу різних боків в одній події чи явищі), «Прийняття відповідальності на себе» (мета – розвиток інфернального локусу контролю) [68, с. 79]. Тривалість – 5-7 занять.

П'ятий блок спрямований на розвиток самосвідомості та оволодіння учасника засобами особистісного зростання, закріплення мотивації саморозвитку та самовиховання. Вправи: «Чарівна лавка» (мета – усвідомлення і осмислення своєї мети і сенсу життя), «Метафора проблеми» (мета – усвідомлення проблеми, власних переживань та життєвих труднощів, розуміння їх сенсу та цінності), «Майка хіпі» (мета – розвиток самопізнання та самоаналізу), «Формула самозміни», «Дерево мети», «Кроки до успіху» (мета – формування вміння самостійно ставити перед собою мету і визначати шляхи її досягнення) [79]. Тривалість – 2 заняття.

3.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації становлення життєвого стилю студентської молоді

У нижче наведеній таблиці 8 подані типові проблеми розвитку особистості, розв'язання яких є необхідною умовою оптимізації розвитку стилю життя студента, з відповідними їм корекційними впливами.

Головними завданнями юнацького віку є завдання професійного та особистісного самовизначення. Експериментально доведено, що стиль життя особистості має стати результатом успішного самовизначення в юнацькому віці. Ілюстрацією цього положення стало виявлення діяльно-практичного типу

стилю життя (найвищого рівня його розвитку) лише у 4 % студентської молоді, які мали при цьому високий рівень особистісної зрілості та особистісні характеристики, що наближали їх психологічний портрет до опису здорової, самоактуалізованої особистості.

Тому першочерговим завданням психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку формування особистості має бути психологічна підтримка оволодіння юнаками і дівчатами засобами професійного та особистісного зростання.

Проблеми, пов'язані з професійним самовизначенням, породжуються протиріччями між:

- знанням себе, своїх можливостей і рівнем домагань (або бажаннями, які не відповідають можливостям);
- моделлю світу, що склалась, і реальною навколишньою дійсністю;
- уявленням про перспективи розвитку українського суспільства і той тип суспільства, в якому хотілося б жити;
- орієнтацією на успіх, кар'єру, роботу й можливістю реалізації цих орієнтацій (чим яскравіше вони виражені, тим більше складнощів випробовує людина на початку самостійної діяльності);
- потребою в оволодінні професійною компетентністю і незадовільною організацією професійного навчання (з погляду змісту і технологій).

Наслідками неуспішного самовизначення стають такі психологічні детермінанти, які утруднюють і гальмують розвиток стилю життя:

- 1) труднощі в навчанні (пізнавальні, мотиваційні) у разі помилкового вибору професійної освіти;
- 2) при виборі професійної освіти або діяльності, який відбувся під зовнішнім впливом (батьки, друзі, тиск реклами та ін.), знімається відповідальність за ухвалені рішення; відповідно, при невдачах відповідальність також перекладається на інших, тобто формується екстернальний локус контролю;

- 3) управління, регуляція емоціями і відчуттями (не справляється з відчуттями, пристрасть, вираз емоцій);
- 4) ідентичність і зміщення ролей (статеворольова, етнічна та ін.);
- 5) засвоєння нових соціальних ролей;
- 6) взаємини в сім'ї (криза авторитетів);
- 7) самотність;
- 8) переоцінка цінностей;
- 9) експериментування і ризик.

Таблиця 3.2

Методичні заходи оптимізації стилю життя особистості

Проблеми психічного розвитку	Відповідні прояви на рівні стилю життя	Завдання корекційно-розвивального впливу	Форми корекційно-розвивальної роботи	Техніки та прийоми корекційно-розвивальної роботи
Низька пізнавальна активність	Індивідуалістична спрямованість, егоїзм, регидність, мотив запобігання невдачі	Розвиток інтересів та мотиваційної сфери	Групові	Вправи «Успіх», «Чотири стихії», «Подолання»
Ізоляція у групі, низький соціальний статус	Неадекватна самооцінка, низька активність, комфортність, низька ініціативність	Розвиток самосприйняття та самопізнання, активізація способів самоутвердження позитивного самовідношення	Групові, індивідуальні	Техніки «обміну ролями», «Прорвись у коло», «Самотність»,

Продовження таблиці 3.2

Проблеми психічного розвитку	Відповідні прояви на рівні стилю життя	Завдання корекційно-розвивального впливу	Форми корекційно-розвивальної роботи	Техніки та прийоми корекційно-розвивальної роботи
Невпевненість у собі, нерішучість	Екстернальний локус контролю, орієнтація на зовнішній контроль, несамоствійність	Розвиток особистісної та соціальної відповідальності, формування навичок саморегуляції та самоконтролю	Групові	Вправи «Усвідомлення бажань», «Формули самоствіми», «Дерево мети», «Крок до успіху», «Прийняття відповідальності на себе», «Турнір»
Міжособистісні конфлікти, агресія	Некритичність до групових норм, егоїстична спрямованість	Формування почуття дорослості, корекція морального розвитку	Індивідуальні, групові	Вправи «Розмова через скло», «Схвалення по колу»
Тривожність Емоційна не Стабільність	Інертність, залежність від ситуації, ригідність, Нестабільність активності, невпевненість у собі	Формування навичок емоційної саморегуляції, рефлексії	Індивідуальні, групові	Метод саморегуляції майбутніх подій, вправа «Позитивна переоцінка» «Три варіанти подій», «Зміна негативних думок на позитивні»

Для реалізації психологічної підтримки у процесі розвитку стилю життя при вирішенні визначених проблем в юнацькому віці доцільно спрямувати корекційно-розвивальні впливи на:

- розвиток цілеспрямованості поведінки і дій, навчання найближчому і далекому плануванню свого життя;
- аналіз (підведення підсумків) з реалізації намічених планів;
- позитивна підтримка досягнень у тій або іншій діяльності;
- інформування у сфері динаміки престижу професій і характеру праці на тому або іншому робочому місці;
- формування професійної ідентичності у процесі психологічного супроводу в освітній установі;
- формування насиченої системи ціннісно-сміслових орієнтацій;
- стимулювання розвитку індивідуальності та суб'єктної активності.

Названі вікові чинники психічного розвитку є наслідками несприятливої соціалізації, яка закладає моделі безвідповідальної, егоїстичної, меркантильної особистості, тому виховання відповідальності та інших характерологічних альтернатив має здійснюватись через конкретизацію кожного негативного прояву в людини. Необхідно з'ясувати психологічну природу цих вікових чинників і побудувати аргументовану навчально-виховну стратегію й тактику, раціонально їх сприймати; розглядати їх як тенденційне закономірне явище сьогоденної соціально-психологічної реальності, що дозволить об'єктивно проаналізувати причини їх виникнення та умови, завдяки яким вони функціонують.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення психологічної сутності феномену стилю життя особистості та розроблено його структурно-типологічну модель у юнацькому віці, експериментально досліджено психологічний зміст типів стилю життя та розроблено шляхи і засоби оптимізації процесу розвитку стилю життя особистості.

Стиль життя особистості розглядається як структура, що забезпечує варіативність життєдіяльності людей у суспільстві; виступає як форма самопрояву, самоствердження і самовдосконалення особистості і визначається як особливий індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху, індивідуально-своєрідна цілісна система стійких засобів та форм опосередкування особистістю об'єктивних умов життєдіяльності, яка формується на основі потреб та здібностей і проявляється в процесі реалізації життєвої мети та планів особистості. До функцій стилю життя особистості відносяться компенсаторна, адаптивна, диференційна, формоутворююча, системоутворююча, інтегративна.

Структурно-типологічна модель стилю життя як складного, багаторівневого динамічного системного утворення представлена активністю, що визначається як міра взаємодії суб'єкта з довкіллям, такий спосіб самовираження та само-здійснення особистості в житті, при якому досягається якість цілісного, самостійного та здатного до розвитку суб'єкта; та спрямованістю - стійкою домінуючою системою мотиваційних утворень, що стає вектором поведінки. У залежності від рівня та особливостей активності та типу спрямованості визначаються наступні типи стилю життя: пасивно-індивідуалістичний, ситуативно-індивідуалістичний, активно-індивідуалістичний, пасивно-колективістичний, ситуативно-колективістичний, активно-колективістичний, самоціннісно-практичний пасивний, самоціннісно-практичний ситуативний та самоціннісно-практичний активний.

Визначені типи є водночас й етапами розвитку стилю життя особистості. В межах кожного окремого типу постійно відбуваються рухливі зміни, показники активності з віком збільшуються, відсоток колективістичної і самоціннісно-практичної спрямованості зростає, що відповідає віковим та особистісним закономірностям розвитку.

Певні життєві стилі відтворюють різну міру притаманної людям активності, спонукання до психологічної зрілості, більш складних форм організації життєдіяльності, що, у свою чергу, дає можливість розглядати певні типи життєвого стилю як рівні його розвитку від найнижчого рівня розвитку соціально-психологічної зрілості до найвищого, на якому психологічна характеристика відповідного до нього типу близька до опису “здорової”, гармонійної, самоактуалізуючої особистості.

Об’єктивним показником рівня розвитку стилю життя є рівень особистісної зрілості. Експериментально підтверджений позитивний зв’язок між рівнями розвитку стилю життя і особистісної зрілості дозволив стверджувати, що юнацький вік є сенситивним для формування стилю життя, критерієм рівня розвитку якого має бути рівень особистісної зрілості суб’єкта життя.

Методичні шляхи та засоби оптимізації процесу становлення стилю життя студентської молоді віці мають бути спрямовані на створення соціально-психологічних умов для успішного розвитку підростаючої особистості в ситуації реальної педагогічної взаємодії в закладах освіти – тобто в межах психолого-педагогічного супроводу. Оптимізація процесу розвитку стилю життя особистості студента відбувається в психодіагностичному, корекційно-розвивальному та консультативно-просвітницькому напрямах роботи, що мають складати послідовну і цілеспрямовану систему психологічної підтримки всіх суб’єктів виховного процесу з метою надання психологічної допомоги, що орієнтована на індивідуальні особливості людини, її специфічні можливості і, в цілому, на унікальність її психічного й особистісного розвитку.

Проведене дослідження поповнює, проте не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми, зокрема, подальшої наукової розробки потребує проблема чинників та механізмів становлення стилю життя, особливостей його розвитку в дорослому віці, аналіз гендерних відмінностей стилю життя, розробка тренінгових програм розвитку стилю життя особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни. Соотношение философского, методологического и конкретно–научного подходов к проблемам индивида. Москва : Наука, 1997. 224 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100.летию со дня рождения. Москва : Наука, 1989. 243 с.
4. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. / пер. с нем. и вступ. ст. А. М. Боковой. Москва : Фонд «За экон. Грамотность», 1995. 296 с.
5. Активні методи в роботі практичного психолога : навчальний посібник / укл. Л. В. Долинська, М. В. Левченко, Н. В. Чепелева, Л. І. Уманець. Київ : УДПУ, 1994. 80 с.
6. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности. *Особистість в психологічних дослідженнях*: тексти. Ніжин, 2005. С. 64-71.
7. Балл Г. О. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. Киев-Донецк : «Ровесник», 1993. 25 с.
8. Баришева О. І. Становлення потребово-мотиваційної сфери як показник особистісної зрілості. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2003. Т.5. С. 167-183.
9. Бех І. Д. Виховання особистості: навч.-метод. посібник: в 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 278 с.
10. Бех І. Д. Виховання особистості: навч.-метод. посібник: в 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 342 с.

11. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна-Віта, 1995. 202 с.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
13. Бех І. Д. Ядро особистості у фокусі виховання. *Психологія на перетині тисячоліть* : зб. наук. праць. Київ, 1998. Т. 1. С. 135-144.
14. Боришевський М. Й., Алексєєва М. І., Антоненко В. В. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Київ : Наук. думка, 2001. 345 с.
15. Бочкарєва Л. П. Жизненный путь и судьба человека. *Человек: индивидуальность, творчество, жизненный путь*. Санкт-Петербург, 1998. С. 8-17.
16. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта. Москва : Институт психологии РАН, 1994. 109 с.
17. Булах І С., Алексєєва Ю. А. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: Соціально-психологічний тренінг. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 73 с.
18. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
19. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / О.В. Скрипченко та ін. 2-ге вид., доп. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
20. Воляннюк Н. О. Феноменологія суб'єктної активності. *Соціальна психологія*. 2004. № 3. С. 97-109.
21. Гамидулаєв Б. Н. Самоуправление: потенциал личности : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. 589 с.
22. Долинська Л. Варіант щастя для кожного: психологічні аспекти драгоманівської концепції розвитку. *Освіта*. 2003. № 44. С. 10.
23. Долинська Л. В. Умови та критерії особистісного зростання в основних персонологічних теоріях. *Психологія* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2000. Вип. II. С.60-72.

24. Долинська Л. В., Ніколаєнко О. С. Дослідження проблеми типології стилів саморегуляції у студентів вузу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія: Психологічні науки* : збірник. Київ : НПУ, 2005. Вип. 5 (29). С. 191-201.
25. Долинська Л. В., Темрук О. В. Особистісна зрілість як психологічна умова становлення майбутнього соціального працівника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління* : збірник. Київ : НПУ, 2007. Вип. 5 (Ч. 1). С. 165-170.
26. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Личность: конфликт, гармония. Київ : Политиздат Украины, 1989. 176 с.
27. Дорфман Л. Я., Дружинин В. Н. Стиль человека: психологический анализ. Москва : Смысл, 1998. 324 с.
28. Жизнь как творчество / ред. Л. В. Сохань. Киев : Вища школа, 1985. 302 с.
29. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Київ : Богдана, 2003. 258 с.
30. Життєвий проект особистості: від теорії до практики : практико зорієнтов. посіб. / І. Г. Єрмаков та ін. Київ : Освіта України, 2007. 209 с.
31. Коростылёва Л. А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношения. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 292 с.
32. Коростылёва Л. А. Психология самореализации личности: подход к проблеме. *Психологическая наука: традиции, современное состояние и перспективы*. Москва, 1997. С. 52-60
33. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1988. 301 с.
34. Кроник А. А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования. *Психология личности и образ жизни*. Москва, 1987. С. 149-152.
35. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навчальний посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.

36. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности. *Психологический журнал*. 2000. №1. С. 15-25.
37. Леонтьев Д. А., Пилипко Н. В. Выбор как деятельность. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 97-110
38. Лець Ю. А. Особистісне самовизначення старшокласника в системі розвивального навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2008. 20 с
39. Лушин П. В. Психологія особистісного змінювання : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2003. 30 с.
40. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. 360 с.
41. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование: научное издание / пер. с англ. Г. А. Балла. Киев, 1994. 52 с.
42. Матюша І. К. Спрямованість особистості: національна спрямованість особистості; місце і роль потреб у спрямуванні особистості; інтереси як спрямовуюча сила особистості; світогляд і ідеали особистості. *Особистість і колектив як цілісна гармонійна система (психолого-педагогічний аспект)*. Київ, 1997. С.38-72.
43. Мерлин В. С. Психология индивидуальности : избранные психологические труды. Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2005. 544 с.
44. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека : учебное пособие для спецкурса. Пермь, 1971. 120 с.
45. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб.: у 2 ч. / чл. ред. ради: В. М. Доній та ін. Київ, 1997. Ч. 1.: Теорія і технологія життєтворчості. 391 с.
46. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции в произвольной деятельности человека. *Психологический журнал*. 1995. № 5. С. 26-36.
47. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегуляции личности. *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 121-127.

48. Моросанова В. И., Сатев Р. Р. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей в учебной деятельности студентов. *Вопросы психологии*. 1994. № 5. С. 134-140.
49. Овсянецька Л. П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2001. Ч. 2. С. 105-110.
50. Оллпорт Г. Становление личности. Избранные труды. Москва : Смысл, 2002. 462 с.
51. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості. *Соціальна психологія*. 2004. № 5. С.12-19
52. Основи практичної психології : підручник для студ. вищ. навч. закладів / укл. В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева. Київ : Либідь, 2003. 536 с.
53. Особистість в психологічних дослідженнях / упоряд. С. Д. Максименко, М. В. Папуча. Ніжин, 2005. 197 с.
54. Психология личности: словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. 320 с.
55. Психология личности : хрестоматия: учебное пособие для студ. фак-тов психологии, педагогов и практич. психологов / ред. Д. Я. Райгородский. Самара : Бахрах-М, 2006. 512 с.
56. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, В. О. Тихоновича. Київ : Наукова думка, 1996. 791 с.
57. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 720 с.
58. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Москва : Наука, 1997. 191 с.
59. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ : Україна-Віта, 1996. 130 с.
60. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ , 1997. 50 с.

61. Семиченко В. А. Психология личности : модуль курс (лекции, практ. занятия, задания для самостоят. работы) для преподавателей и студ. Київ : «Магістр-S», 2001. 427 с.
62. Семиченко В. А., Галус А. М. Психология направленности : учеб.-метод. пособие. Хмельницький : Наука, 2003. 521 с.
63. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологічна структура педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Наука, 2000. 231 с.
64. Семиченко В.А. Основы психологии и педагогики : курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Київ : МАУП, 2001. 168 с.
65. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» : лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы. Київ : Миллениум, 2004. 512 с.
66. Семиченко В. А. Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста. *Система воспитания в высшей школе*. Москва : НИИ ПВШ, 1992. Вып.1. С. 84.
67. Соціалізація особистості : збірник наукових праць / редкол. А. Й. Капська. Київ : Логос, 2002. 233 с.
68. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: модели психологического развития. Киев : Академия, 1992. 216 с.
69. Стиль жизни личности: Теоретические и методологические проблемы / под ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихонович. Киев : Наукова думка, 1982. 112 с.
70. Стиль человека: психологический анализ / под ред. А. В. Либина. Москва : Смысл, 1998. 84 с.
71. Татенко В. А. Психология в субъективном измерении : монография. Киев : Просвіта, 1996. 404 с.
72. Темрук О. В. Розвиток особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 21 с.

73. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
74. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии : избранные психологические труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 368 с.
75. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности : избранные труды: в 2 т. Москва : МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2005. Т. 1. 568 с.
76. Черненко Ю. П.. Вплив когнітивного стилю вчителя на міжособистісні конфлікти з учнями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1999. 18 с.
77. Швалб Ю. М. Личность: самосознание, самоопределение. Москва : Просвещение, 2005. 124 с.
78. Швалб Ю. М. Психологічні критерії визначення стилю життя. *Соціальна психологія*. 2003. № 2. С.14–20
79. Швидкий А. Л. Психолого-педагогічна концепція життєвого самовизначення колегістів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 20 с.
80. Штепа О. С. Особистісна зрілість як динамічна особистісна структура. *Практична психологія та соціальна робота* : науково-практичний освітньо-методичний журнал. 2005. № 9. С. 4-8.
81. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота* : науково-практичний освітньо-методичний журнал. 2004. № 2. С. 26-35.
82. Штепа О. С. Феномен особистісної зрілості. *Соціальна психологія: український науковий журнал*. 2005. № 1. С. 62-77.
83. Эскакусто Т. В. Практикум по групповой психокоррекции: тренинги, упражнения, ролевые игры. Ростов на Дону.: Феникс, 2007. 339 с.
84. Ядов В. А. Стиль жизни как социально-психологическая проблема. Москва : Академия, 1977. 296 с.

85. Янкова З. А. Структура городской семьи в социальном обществе. *Социс.* 1977. № 1. С. 106
86. Яновська Л. В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук 19.00.07. Одеса, 2006. 19 с.